FATİH DEVRİNDE TÜRK EDEBİYATI ÜZERİNDE ÇALIŞMALAR No: 1

Dr. Abdülkadir Karahan

İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü Doçenti

Fatih Şair Avnî

BÜRHANEDDİN ERENLER MATBAASI, İSTANBUL

1 9 5 4

Kapak yazısı Güzel Sanatlar Akademisi Profesörlerinden Emin Barın tarafından yazılmıştır.

BAŞLANGIÇ

Askerlik mesleğinden sonra münevver Osmanlı Türklerinin fazlaca rağbet gösterdiği meşgalelerden bir ehemmiyetlisi «şairlik» olmuştur. Kütüphanelerimizi süsleyen yüzlerce divan, mesnevî, külliyat, nazire mecmuası, manzum risale, yirmiyi aşan şuara tezkiresini dolduran binlerce şair, bibliyografik ve biyografik mahiyet taşıyan umumî eserlere renk veren takım takım sanatkâr, bazı yerli tarihî kaynaklarda hemen her padişahın devri sonunda bahis mevzuu edilen bir çok kalem erbabı... hep, hep bu gerçeğin açık delillerinden ibarettir.

Bu heves devlet reislerinde daha az değildir. Hatta sultanlardaki bu temayül kendi hükümranlık çağlarında şiir ve edebiyat gelişmesinin bazan neticesi, bazan da sebebi gibi gözükmektedir.

İlk Osmanlı hünkârı Osman'ın (1299—1326) nazman ifade iktidarında olduğu ve ona nisbet edilen parça uydurma bir rivayetin devamı telâkki edilse bile, II. Murat'tan (1421—1451) itibaren V. Mehmet Reşad'a (1909—1918) kadar — beş asır müddetle (1421—1918) — tahta oturan otuz padişahtan on sekizinin, yani tam yüzde altmışının şiir yazdığı mevsuk ve malûmdur. Bunlar arasında I. Selim (1512—1520) gibi farsça, Kanunî Süleyman (Muhibbî, 1520—1566) gibi türkçe divanları haklı şöhret kazanmış bulunanların mevcudiyetini Osman oğulları ailesindeki şiir ve sanat ananesinin parlak bir tezahürü olarak kabul etmek lâzım gelir. Bu zincirin ilk altın halkasını İstanbul fatihi, Gazi II. Mehmed'in (Avnî, 1451—1481) şiirleri teşkil eder.

Askerî ve siyasî emsalsiz faaliyetlerinde olduğu nisbette ilim ve sanata bağlılık hususlarında da imrendirici kudreti asırlar üstünden aşıp parıl parıl ışıkları ile bize ulaşan bu büyük şahsiyetin sanatkâr hüviyeti ve şiirleri hakkındaki bu çalışmamız, Fethin 500. yıldönümü ertesinde şükran borcumuzu ifade dileğinden, Fatih ve onun mübarek fethi ile alâkalı yeni neşriyatta mevzuun bu cephesine ya temas edilmemesi veya beylik sözlerle yetinilmesi hasebiyle duyulan ıstırabı hafifletme arzusundan başka bir maksat taşımaz. Bu itibarla noksanlarımız niyetimizin güzelliğine bağışlanır ümidindeyiz.

Giriş

FATİH'İN METİNLERİNE DAİR

Avnî mahlâsını kullanan Fatih'in bütün şiirleri henüz ele geçmemiştir.[1] Bugün için Fatih'in şiir metinleri bakımından bilinen ve bir divançe denebilecek olan biricik nusha, umumiyetle, yalnız gazellerden mürekkep bulunan Ali Emirî yazmasıdır[2] ki bunu Emirî merhum kendi hattı ile ayrıca iki defa kopya da etmiş[3] ve ilim âlemine de evvelâ yine kendisi tanıtmıştır.[4]

Fatih'in metinlerine ayrıca nazire mecmuaları[5] ile şiir mecmualarında ve şuara tezkireleri[6] ile tarihlerde[7] de tesadüf edilir. Ancak bunlar kemiyet itibarı ile kabarık bir yekûna baliğ olmazlar.

Fatih'in bir kısım şiirlerini neşir sahasına ilk defa derli topluca koyan G. Jacob'dur.[8] Onun Upsala Üniversitesi kütüphanesindeki bir yazma mecmuadan esasını alıp bazı tezkire ve tarihlerden de istifade etmek sureti ile[9] bastırdığı 21 parça,[10] «Divan-ı Avnî» unvanını taşımış olmasına rağmen, ufak çapta bir gazeliyat olmanın hududunu aşmaz.

Son on yıl içinde şair Hakanın şiirlerinin — 500. Fetih yılı eşiğinde ve o münasebetle — biri «popüler», öteki nisbeten ilmî usulle

[1] Âşık Çelebi'nin «Mükemmel gazeller ve müretteb kaşîde ve kıṭʿalar demişlerdür.. Müretteb dîvânı meşhûrdur» (*Meşāʿirü 'ş-şuʿarā*; Üniversite ktb., T. Y. 4201, 22a) kaydı; İsmail Ayvansarayî'nin «.. kaşâ'idi ve mukaṭṭaʿāt ve gazelîyâtı cemʿ ve tertîb olunmuşdur» (*Hadîkatü 'l-cevāmiʿ*, I. c., İstanbul 1281, II. s.) ikazı şairimizin nisyan köşelerinde daha bir hayli meçhul parçalarının bulunduğuna delildir.

[2] *Dîvān-ı Sulṭān Meḥmed raḥimahu 'llāh*, Ali Emirî (Millet) ktb., manzum eserler, eski nr. 305/ yeni nr. 608, talik hat ile, tezhipli, 47 s., müstensih ve istinsah tarihi belli değil, 210 × 135 (138 × 75) mm, her sahife ortalama 11 satır; üçü eksik 68 gazel, 1 muhammes-i mütekerrir 1 kıta ve 1 mısra ile bunun nazirelerini, yani 71 parça şiiri muhtevidir.

[3] Adı geçen ktb., manzum eserler, nr. 530 ve 531 bk.

[4] *Cevāhirü 'l-mülūk*, mukaddeme, İstanbul 1319, 43. s., Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, 3., 4. ve 6. sayı (1334), 49, 73, 109 v. dd. ve daha başka sayılar ile krş.

[5] Söz gelimi: Eğridirli Hacı Kemal, *Cāmiʿü 'n-neẓā'ir*, Beyazıd ktb. 5782; Edirneli Nazmî, *Mecmaʿü 'n-neẓā'ir*, Nuruosmaniye ktb. 4915, 4222 v.s. bk.

[6] Az aşağıda «Kaynakların tenkidi I» bahsi ile krş.

[7] A. y. 2 ile krş.

[8] *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten*, Berlin 1904.

[9] Sehî, Lâtifî, Hasan Çelebi tezkireleri ile Atâ tarihinden.

[10] 15 parça adı geçen Upsala mecmuasından, 6 parça da tezkireler ve Atâ tarihinden alınmadır.

hazırlanmış olan iki basımı yapılmış bulunmaktadır: Saffet Sıtkı [Bilmen]'in hazırladığı *Fatih dîvânı*[1] Millet kütüphanesi yazmasına — daha doğrusu bu yazmadan Emirî'nin yaptığı kopyalara — dayanmaktadır. Kitaptaki 77 parçadan 6 tânesi de, başka yerlerden nakledilmiştir.[2] Kemal Edip Ünsel [Kürkçüoğlu]'nun hazırladığı *Fatih'in şiirleri*[3] ise, daha dolgun ve sıhhatlidir. Kemal Edip, Emirî nushasını aynen almış, Jacob basımında bulunduğu halde adı geçen yazmada olmayan şiirlerden 6 parça ile başkaca çeşitli yerlerden de — ki bunlar arasında Fatih'in oldukları şüphelî olanlar da yok değildir[4] — 10 parça daha eklemek suretiyle şiir sayısını 87 ye iblâğa muvaffak olmuştur.[5]

Transkripsiyonlu olan bu neşrin aynı zamanda esas nushanın faksimilesini de ihtiva eylemesi onu mevcutların oldukça iyi şekilde istifadeye elverişli olanı haline getirmiştir. Bu bakımdan tetkiklerimizde, aslî yazmadan sonra ve onunla birlikte — transkripsiyon sistemimizde arada ufak tefek farklar bulunmakla beraber — bu basım esas tutulmuştur.

KAYNAKLARIN TENKİDİ

I. Şairler tezkireleri

İlk yazılanlardan başlayıp XVII. yüzyıl ortalarına kadar gelen bellî başlı Osmanlı şairler tezkirelerinde Fatih'in (Avnî) edebî hüviyetine az veya çok temas edilmektedir.

Sehî Bey tezkiresinde (*Heşt behişt*, yazılışı 945/1538) Sulṭān Meḥmed Ḫān hakkındaki kayıtlar[6] onu takip eden tezkireciler için Fa-

---

[1] Türk Klâsikleri Serisi : 5. İstanbul 1944.

[2] 44 numaralı üç beyit Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Rıyazî tezkirelerinden alınmıştır; 64. gazel Edirneli Nazmî'nin ve 68. gazel de Hacı Kemal'in nazire mecmualarındandır; 73. parçanın ilk iki beyti Aşık Çelebi'den, son beyti ise Atâ tarihinden nakildir. 75 numaralı beyit Rıza tezkiresi ve 76 numaralı beyit de Lâtifî ve Hasan Çelebi tezkirelerindendir.

[3] Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XI. seri 1, Ankara 1946.

[4] 85 numarada *Cevâhirü 'l-mülûk*'a istinaden Fatih'in olarak kaydedilen biricik arapça beytin gerçekten onun olup olmadığı şüphelidir. *Şakayık* tercümesinde gözümüze ilişen bu beyit ve etrafındaki ifade şüphede haklı olduğumuzu göstermektedir (*Şeḳā'iḳ*, İstanbul 1269, Fatih devri ulema ve meşayihi tabakasına giriş kısmı, 134. s. ile krş.). Böyle başka beyitler de vardır.

[5] Bu 10 parçadan ikisi *Meşā'irü 'ş-şu'arā*'dan, biri Atâ tarihinden, biri *Osmanlı müellifleri*'nden, ikisi *Yeni Osmanlı tarihi*'nden, biri Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuasından, biri *Cevāhirü 'l-mülūk*'tan ve ikisi de Saffet Sıtkı basımından alınmıştır.

[6] *Teẕkire-i Sehī*, İstanbul 1325, 12—13. s. Yazmaları: Ali Emirî (Millet) ktb. 768; Üniversite ktb., T. Y. 733, 2540 ve 3732.

tih'in karakteri, ilim ve sanat sevgisi, ve hassatan şiiri ve şairliği bakımından âdeta bir temel hizmetini görmüştür.

Lâtifî tezkiresinde (yazılışı 953/1546) bu madde[1] *Heşt behişt*'in plânı benimsenerek, yalnız misaller kısmen değiştirilmek ve zenginleştirilmek suretiyle verilmiştir, denebilir.

Âşık Çelebî tezkiresi (*Meşāʿirü 'ş-şuʿarā*, yazılışı 974/1566), daha öncekilerin bilgilerinden istifade etmekle beraber, Sultan Mehmed'in vezirlerinin de şiirle meşguliyetini ve adlarını belirtmekte, mükemmel gazellerden başka kaside ve kıtalar da yazdığını ve divanının meşhur olduğunu açıklamaktadır.[2]

Hasan Çelebî tezkiresi (Kınalızade, yazılışı 994/1586) Fatih Sultan Mehmet hakkındaki görüşünü umumiyetle kendinden öncekilere borçlu gözükür.[3] Eskiden bilinenleri daha mübalâgalı ve daha orta malı sözlerle bir başka kılık altında tekrarlanmış görüyoruz. Maddenin mevzuumuzla asıl ilgili tarafı gevşektir.

Beyanî tezkiresinde (yazılışı 1000/1592 etrafında) Ebü 'l-fütūḥāt ve 'l-meğāzī'nin edebî hüviyetini yeni delillerle aydınlatacak bir şeye tesadüf edilmez.[4]

Rıyazî tezkiresinde (*Rıyāżü 'ş-şuʿarā*, yazılışı 1018/1609) evvelkilere ilâve edilmiş yeni bir fikir ve vesika aramak boşuna zahmet olur. Eskilerin bir hulâsası mahıyetinde olan kayıtları bir iki beyit takip eder ki bunlar da daha eski tezkirelerde mevcuttur.[5]

Tezkireler içinde Ebü 'l-fetḥ Sulṭān Meḥmed Ḫān'dan son defa bahseden *Teẕkire-i Rıżā*'dır. Ancak buradaki basit bir kaç satırda da şairimizin sanat hüviyetine dair mütalâa yoktur.[6] Şu kadar var ki

---

[1] *Teẕkire-i Laṭīfī*, İstanbul 1314, 61—63. s. Yazmaları için Dr. Abdülkadir Karahan, *Fuzulî—Muhiti, hayatı ve şahsiyeti*, İstanbul 1949, 221. s., *İstanbul kitaplıkları tarih-coğrafya yazmaları katalogları*, 7. fasikül, İstanbul 1947, 597. s. v. dd. bk.

[2] *Meşāʿirü 'ş-şuʿarā*, Üniversite ktb. T. Y. 4201, 21b—22a; öteki yazmalar için Karahan, *Fuzulî*, 228. s. ve *Katalog*, 579. s. bk.

[3] Kınalızade, *Teẕkire*, Üniversite ktb., T. Y. 516; öteki yazmalar için Karahan, *Fuzulî*, 231. s. ve *Katalog*, 588. s. v. dd. bk.

[4] *Teẕkire-i şuʿarā'-i Beyānī*, Üniversite ktb., T. Y. 2568, 4a; ikinci yazması Ali Emirî (Millet) ktb. 757. Bu tezkireye alınan dört beyitten ilki, Âşık Çelebî ve Hasan Çelebi'de, üçüncü Sehî'de dördüncü de Lâtifî'de vardır. İkinci beyit ise, Lâtifî'nin II. Bayezid'e atfen kaydettiği bir şiirde göze çarpmaktadır ki kimin yazıldığını tesbit zordur.

[5] *Rıyāżü 'ş-şuʿarā*, Üniversite ktb., T. Y. 761, 5a; 4098, 13a; diğer yazmalar için Karahan, *Fuzulî*, 247 s., *Katalog*, 605. s. v. dd. bk.

[6] *Teẕkire-i Rıżā*, İstanbul 1316, 5. s., yazmalar için *Katalog*, 607. s. v. dd. bk.

iktibas edilen iki beyitten birine[1] ilk defa burada tesadüf edilmektedir. Bu da Fatih'in şiir repertuvarının zenginliğini düşünmek bakımından bir mana ifade edebilir.

2. *Tarihler ve biyografik eserler*

Umumiyetle Fatih'in askerî ve siyasî hayatını ve bir dereceye kadar da ilim ve sanat koruyuculuğunu esas alan tarihî kaynaklarda sınırını çizdiğimiz şair Fatih'ten izler bulmak güçtür. Bunların bir kısmından, münasebet düştükçe, faydalanmak mümkündür. Bu itibarla burada bir hatırlama ile iktifa edilecektir:

Fatih devri adamlarından Dursun Beyin *Tārīḫ-i Ebū 'l-fetḥ*'inden[2] başlayarak İdris-i Bitlisî'nin (öl. 927/1521) *Heşt behişt*'ine,[3] Kemal Paşazade'nin (öl. 940/1534) *Tārīḫ-i āl-i Oṣmān*'ına[4] kadar Fatih'e yakın devirlerin bir kısım tarihî kaynaklarında II. Sultan Mehmed'in şairliği değil, fakat ilim ve şiir erbabına ihsan ve iltifatı hakkında kayıtlar bulunur.

Âlî de, *Künhü 'l-aḫbār*'da (yazılışı 1005/1596 etrafında) başka padişah devirleri için yaptığı gibi, Fatih'e ayırdığı bölümün sonunda o devrin belli başlı şairlerinden 31 tanesi üzerinde ayrı ayrı durmaktadır.[5] *Tācü 't-tevārīḫ*[6] ve Solakzade tarihi[7] gibi malûm kaynaklarda şair Avnî ile pek karşılaşılmaz. Fakat kahraman ve diplomat Fatih ile birlikte maarifperver (*mécène*) Sultan Mehmed'e tesadüf edilir. Bununla beraber bunların bu husustaki bilgilerinden çoğu, çoğu zaman, kendilerinden öncekilerden nakildir.[8] Yalnız *Hadīḳatü 'l-cevāmi*ᶜ[9] ile Atâ tarihinin[10] Fatih'in şiirlerinden seçilmiş parçalar bakımından burada ayrıca zikredilmesi uygun düşer.

Biyografik eserlerden de meselâ *Şeḳā'iḳ* tercümesinde[11] Fatih devri

---

[1] Selāmet bāğına ᶜişret içün başdunı ḳadem cānā
Medīd olmadı zevḳım ᶜāḳıbet vaḳt-i ḫazān oldu

[2] *Tārīḫ-i Ebū 'l-fetḥ* İstanbul 1330 (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası ilâvesi).

[3] *Heşt behişt*, Nuru Osmaniye ktb., farsça yazma, 3082; tercümesi (trc. Abdülbaki Sadî), Hamidiye (Murad Molla) ktb. 928.

[4] *Tārīḫ-i āl-i ᶜOsmān*, VII. cüz. Fatih ktb. 4205

[5] *Künhü 'l-ahbār*, basılmamış kısım, Üniversite ktb. T. Y. 5909, 131–175. var.; aynı ktb. 2377 ve 5961.

[6] *Tācü 't-tevārīḫ*, I. c., İstanbul 1279, Fatih bahsi, 408. s. v. dd.

[7] Solakzade, *Tārīḫ*, İstanbul 1298, Fatih bahsi, 189. s. v. dd.

[8] Meselâ Solakzade'nin «Sulṭān Meḥmed Ḫān'ın cümleye teferrüd ve ᶜulemā' ve şuᶜarā'yı cemᶜ etmedeki teḳayyüdleri» ne dair verdiği bilgi, İdris-i Bitlisî'nin *Heşt behişt*'inden tercümedir.

[9] Ayvansaraylı İsmail, *Hadīḳatü 'l-cevāmi*ᶜ, I. c., İstanbul 1281, 11. s.

[10] *Tārīḫ-i ᶜAṭā*, IV. c., İstanbul 1298, 9-10. s.

[11] *Tercüme-i Şeḳā'iḳ* (trc. Mecdî), İstanbul 1269.

müderris, kadı ve şeyhleri uzun boylu bahse mevzu olduğu halde[1] Fatih'ten pek kısaca söz açılmıştır. Bu arada sonraları kendisine mal edilen arapça beytin, ölüm döşeğinde lisanına cari olduğuna işarette bulunulmuştur.[2]

BİBLIYOGRAFİK İCMAL

1. Fatih'in sanatkâr hüviyeti ve şiirleri, edebî yenileşmemiz başlayalı beri de, ne bizde, ne yabancı ülkelerde ciddî bir araştırma mevzuu olmuştur. Ziya Paşa'nın *Harabat*'ına alınan iki beyit[3] bir şey ifade etmez. Namık Kemal'in *Evrak-ı perişan*'ındaki[4] şairliği ile alâkalı sözler de yeni bir şey öğretmez.

Yarım asır önce, eserinin «Fatih ve maiyeti» faslında, şair Avnî divanının meydanda bulunmadığına işaret etmekle beraber, tezkirelerdeki kayıt ve örneklere dayanıp onun şairliğine bir değer biçen, Sehî ve Lâtifî'den üç de parça nakl ve tercüme eden E. J. W. Gibb,[5] devrine göre, bu bapta da dikkati çeker. G. Jacob'un adı geçen «Sultan II. Mehmet divanı» neşrine eklediği mukaddeme-tetkik kısmı ile sözlük,[6] yalnız parçaların içinden alındığı yazmayı tanıtma ve bazı kelime ve tabirlerin açıklanışı itibarı ile değil, aynı zamanda naşirin çalışma usulü, istifade ettiği kaynaklar, eski edebiyatımıza dair beslediği umumî fikirler ve nihayet Fatih'in sanatkâr şahsiyeti bakımından da — kusurlu olmakla beraber — üzerinde durulmağa değer.

Bu konudaki yazılara, Ali Emirî nushası ortaya çıkarılıp tetkik ve neşredilinceye kadar, doğrudan doğruya veya bilvesile kaynaklık hizmetini gören, şuara tezkirelerinin kayıtları ile Jacob'un açıklamaları olmuştur. Bu itibarla edebiyat ve fikir tarihi müdekkiklerimizden meselâ Faik Reşat'ta,[7] Şehabeddin Süleyman'da,[8] Bursalı Tahir'de,[9]

---

1 134—288. s.

2 134 s; bu beyti Ali Emirî *Cevâhirü'l-mülûk*'ta (mukaddeme) Fatih'e mal etmiş, Kemal Edip de oradan iktibas etmiştir (*Fatih'in şiirleri*, 82 s).

3 *Harabat*, II. c., İstanbul 129, 136, 166. s.

4 *Evrak-ı perişan*, İstanbul 1310. 146. s. v. dd.

5 *A History of Ottoman Poetry*, II. c., Londra 1902, 22. s. dd. (hassaten 28. sahifeden itibaren), IV. c., 1909, 49—50. s.

6 *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten*, Berlin 1904 (18 s. tetkik, 13 s. sözlük, 18 s. metin).

7 *Tarih-i edebiyat-ı Osmaniye*, I. cüz., İstanbul 1327, 120. s. v. dd ; *Yeni Osmanlı tarih-i edebiyatı*, 196. s.

8 *Tarih-i edebiyat-ı Osmaniye*, İstanbul 1328, 44. s.

9 *Osmanlı müellifleri*, I. c., İstanbul 1333, 355—357. s.

hatta Fuat Köprülü'de[1] Fatihin edebî şahsiyetini etraflıca tahlil edilmiş görmek mümkün olmadığı gibi, yeni ve metne müstenit bir mutalâaya da rastlamak kolay değildir. Öyle ki birbirinden alınma bazı yanlışlar da tekrar edilmiş ve bu yüzden şiddetli itirazlar vaki olmuştur.[2]

Basmadjian'ın[3] eseri gibi garpta basılmış, bizim edebiyatımızla ilgili uydurma denemelerde de kayde değer bir şey yoktur.

Abdülhak Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde ilim* monografisi,[4] Fatih'in sanatı ve sanatkârlığı değil, fakat dinî ve felsefî şahsiyetiyle devrin fikir hüviyeti bakımından mühim ve mevzuumuzu bir iki noktada beslemeğe elverişli bir kitap olmak itibarı ile burada kaydedilmek icap eder.

A. Navarian'ın «Şair sultanlar»ı[5] gibi eserlere ise bir değer atfedilemeyeceği şüphesizdir.

Fatih'in sanat cephesi probleminde, metot kusurları ve eksikleriyle beraber, son yıllarda hazırlanan iki çalışmaya ayrıca temas edilmelidir

Sıtkı Bilmen'in *Fatih—Edebî şahsiyeti ve şiirleri*[6] tezi, bibliyografyada gösterilen ihmal ve usulsüzlük bir tarafa, bazı bölümler arasında irtibatı yeter derecede sağlayamamak ve hükümlerde acele hareketten sakınılmamak gibi kusurlarla zedelenmiş olmakla beraber, kendi sahasında istifadeye lâyık bir lisans çalışmasıdır.

Kemal Edib'in *Fatih'in şiirleri* eserine yazdığı başlangıçta[7] mevzu arasıra hayli̇ca dağılmış gözükmektedir; Jacob'a — haksız olmamakla beraber — lüzumsuz derecede yüklenilmiştir, ama yine de Fatih'in şiir tekniği, dili ve üslûbu hakkında oldukça isabetli, edebî şahsiyetine dair sathî, fakat sıhhatli mutalâalar yürütülmüştür.

---

1 *Fatih devrinde edebî hayat*: Yeni Mecmua II (1918), 389—391 (bu makale ayrıca günlük gazetelerde de çıkmıştır).

2 Meselâ Köprülü'nün adı geçen makalesinde, kaynak gösterilmeden, Faik Reşad'ın Almanya'da basılan divan hakkındaki bazı yanılmaları nakledilmiştir ki bu makale Ali Emiri'nin kırıcı tenkitlerine hedef olmuştur (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası 4., 6. sayı [1334] ile krş.; ayrıca Kemal Edip Ünsel, *Fatih'in şiirleri*, 4. s. v. dd. bk.).

3 *Essai sur l'histoire de la littérature ottomane*, Paris 1910, 81. s.

4 *La science chez les Turcs Ottomans*, Paris 1939, 21. s. v. d.; 43. s. v. dd.; *Osmanlı Türklerinde ilim*, İstanbul 1943, 17—43. s.

5 *Les sultans poètes*, Paris 1936, 11. s. v. dd.

6 1945 türkoloji mezuniyet tezi, Üniversite ktb., tezler 992.

7 Ankara 1946, 3—30. s.

2. İstanbul'un 500. fetih yıldönümüne rastlayan şu sıralarda — bu tarih ârifesinde veya bugünlerde — neşredilen onlarca kitap, broşür, dergi v. s. arasında gerçekten değerli, ihatalı ve metotlu monografilere kavuşmak nasibinden, maalesef, memleket mahrum kalmışa benziyor. Hele bunlar içinde Fatih'in şair hüviyetini — ihtisaslarından kurtulup orta malı sözlerin hududu ötesinde — ilmî usullerle tetkik etmek ve bir neticeye bağlamak zahmetine girenlerin bulunduğunu iddia etmek ise boşuna olacaktır.

Görünüşte zengin, fakat çoğunlukla perişan bir karakter taşıyan bu neşriyatı şöylece beş grupta toplamak mümkündür:

a. Umumî manası ile Fatih ve İstanbul.[1]

b. Fatih ve Fatih devrinde güzel sanatlar, edebî, ilmî ve teknik hayat.[2]

c. Fatih ve İstanbul mevzuunda roman, piyes, şiir, fıkra v.s.[3]

---

[1] Söz gelimi: A. Tayyar Çulha. *Fatih*, 1953; Hasan Cemil Çambel, *İstanbulun fethi*, İstanbul (Faydalı Kitap, sayı 1); Feridun Dirimtekin. *İstanbulun fethi*, İstanbul 1949; Hakem Belen. *Fatih ve İstanbulun fethi*, İstanbul 1953 (Millî Eğitim Vekâleti); Nezihe Araz, *Mehmed bin Murad Han*, İstanbul 1953; Reşad Ekrem Koçu, *Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul 1953; Selâhattin Güngör, *Fatih'in büyük zaferleri*; Selâhattin Tansel, *Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmedin siyasi ve askerî faaliyeti* (sahasında nisbeten iyi tetkikler arasına girebilir), Türk Tarih Kurumu Yayınları, XI. seri 4, Ankara 1953; Ziya Şakir, *Fatih Sultan Mehmed* (gençliği, cülûsu, harpleri, askerî dehası, umumî ve hususî hayatı, kanunları). İstanbul 1953.

[2] İsmail Hikmet Ertaylan, *Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî*, İstanbul 1949; aynı naşir, *Külliyât-i Dîvân-ı Kabuli*, İstanbul 1948; aynı naşir, *Cem Sultan*, İstanbul 1951; a. mll., *Fatih ve fütûhatı*, İstanbul 1953; a. mll., *Âdilşâhiler*, İstanbul 1953; Muin Memduh Tayanç, *Fatih ve güzel sanatlar*. İstanbul 1953; Naşit Baylâv, *Fatih Sultan Mehmed devrinde (telif, tercüme ve istinsah edilen) tıbbî eserler ile ilâçlar*, İstanbul 1953; Saadi Nâzım Nirven, *İstanbulda Fatih II. Mehmed devrinde Türk su medeniyeti*. İstanbul 1953; Süheyl Ünver, *Fatihin Cihannümâ Kasrı*, İstanbul 1953; a. mll., *İlim ve sanat tarihimizde Fatih Sultan Mehmed*. İstanbul 1953; a. mll., *Ressam Levnî, Fatih Sultan Mehmed ve babası ile oğlu*, İstanbul 1953 (aynı müellifin bu grupa girebilecek daha bir çok neşriyatı için *İstanbul Üniversitesinin 500. yılı vesilesile Fatih devri neşriyatımız ve teşhir olunan eserlerin kataloğu*, İstanbul 1953 bk.).

[3] Arif Hikmet Par, *İstanbulun fetih destanı* (şiirler), İstanbul 1953; A. Ferhan Oğuzkan, *İstanbul şiirleri antolojisi*, İstanbul 1953; E. Behnan Şapolyo, *Fatih İstanbul kapılarında* (tarihî roman), İstanbul 1953; Burhan Özsaraçoğlu, *İstanbul fatihi II. Sultan Mehmed hayatı* (manzum), İstanbul 1953; Evliyaoğlu Gökhan, *Kostantiniyye Kızıl Elması* (manzum bir İstanbul fetihnamesi), İstanbul 1953; Faik Türkmen, *Fatihin zaferi* (millî roman), İstanbul 1953; Feyzi Halıcı, *İstanbul ve fetih şiirleri antolojisi* 1953; İbrahim Yağcı — Şinasi Okur, *Fatih* (trajedi, 10 perde), İstanbul 1953; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Destanlar içinde Fatih* (İstanbul'un fethi hakkında şiirler), İstanbul 1953; Murad Uraz, *İstanbul için şiirler*, İstanbul 1953; Nazım Kurşunlu, *Fatih* (tarihî piyes, 5 perde), İstanbul 1953; Sırrı Uzun Hasanoğlu, *Fatih devrinde adalet* (piyes, 4 perde), 1953; Süheyl Ünver. *Fatih devri fıkraları*, İstanbul (Faydalı Kitap, sayı 1); Yusuf Ahıskal, *İstanbulun destanı* (şiirler), İstanbul 1953.

d. Fetih yıldönümü vesilesiyle açılan sergi katalogları v.s.[1]
e. İstanbul Fethi Derneği yayınları.[2]
Bunlardan başka Fetih günlerinde — hemen istisnasız her çeşit — dergi ve gazetede adım başına tesadüf edilen yüzlerce makale, şiir, deneme, toplama ve saireye burada işaret dahi mevzuumuzun plânı, kadrosu dışında kalır.

Fatih'in edebî hüviyeti

FATİH'İN SANATI

Eski Türk edebiyatında, daha XIV. asırdan başlayarak, gerek şekil ve gerekse muhteva klâsik bir mahiyet almış olduğundan, bir sanatkârın şahsiyetini tahlil ederken, onun — eğer varsa — orijinal cephesine nüfuz çok müşküldür. Hatta çoğu zaman da mümkün olmaz. Kullanılan vezin ve nazım şekilleri — pek az farklarla — aynıdır. Mevzular aşağı yukarı muayyendir. Mefhumlar ve mazmunlar değişik değildir. Kıssalar, efsaneler aynı kaynaklardan gelir. Fikir ve felsefenin hudutları hemen hemen çizilmiştir. Tabiata, hayata ba-

---

[1] *İstanbul kütüphanelerinde Fatihin husus kütüphanesine ve Fatih çağı müelliflerine ait eserler*, İstanbul 1953 (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından nr. 549); *500. kuruluş yılında İstanbul Üniversitesi I, Tıp Tarihi Enstitüsü sergisi*, İstanbul 1953 (İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü 50, [İ Ü. 548]) v. s.

[2] Hemen cümlesi yukarıki tasnifin ilk dört grupundan birine ithal edilebilecek hüviyette olan ve bu etüdün provalarının tashihi sıralarında yayımlanan İstanbul Fethi Derneği'nin neşriyatında bu mevzudaki görüşümüzü değiştirecek esaslı her hangi noktaya tesadüf edilmiş değildir. Baylıca dağınık gözüken ve kriteryumu belli olmayan bu yayınlardan görebildiklerimizi, şimdilik Fatih ve Fetih için kurulmuş mühim bir derneğin çalışmalarını göstermesi ve belki de ileride bir bütün teşkil edebilecek çeşitli meyvaların ilk mahsulleri olması bakımından, burada ve bir arada yalnız kayıtla iktifa edeceğiz :

İsmail Hâmi Danişmend, *Fatih'in hayatı ve Fatih takvimi I*, İstanbul 1953; a. mll., *İstanbul fethinin medenî kıymeti* (ayrıca fransızca ve ingilizce tercümeleri de basılmıştır), No. 15, İstanbul 1953; Süheyl Ünver, *İstanbul'da sahabe kabirleri*, No. 4, İstanbul 1953; a. mll., *Fatih aşhânesi tevzinâmesi*, No. 7, İstanbul 1953; a. mll., *İstanbul kal'alarının tarihî ibâreleri*, No. 16, İstanbul 1953; a. mll., *Fatih devri hamlelerine umumî nazar*, No. 17, İstanbul 1953; Cahit Okurer, *Büyük Fatih*, No. 5, İstanbul 1953; Orhan Seyfi Orhon, *İstanbul'un fethi*, No. 7, İstanbul 1953; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih devri hattatları ve hat sanatı*, No. 12, İstanbul 1953; a. mll., *Fatih devri mimarî eserleri*, No. 13. İstanbul 1953; Feridun Dirimtekin, *Fetihten sonraki İstanbul*, No. 14 İstanbul 1953; Sâmiha Ayverdi, *Edebî ve manevî dünyası içinde Fatih*, No. 19, İstanbul 1953; Eşref Şefik, *Tarihî Türk güreşleri*, No. 20, İstanbul 1953; İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi tarihi*, No. 20, İstanbul 1953; B. N. Şehsüvaroğlu, *İstanbul'da 500 yıllık sağlık hayatı*, No. 21. İstanbul 1953; Asaf Hâlet Çelebi, *Divan şi'rinde İstanbul*, No 22, İstanbul 1953; *Fatih ve İstanbul*, İstanbul Fethi Derneği tarafından yayımlanan iki aylık dergi, I. c., 1. sayı, 29 mayıs 1953, 2. sayı, temmuz 1953.

kış, hadiseler karşısında alınacak tavır, davranış bile haylıca statik ve donuktur. İnsan ruhunun samimî dalgalanışlarını onun kıyılarında yakalamak nadir tesadüflere munhasırdır. Bununla beraber ananeden gelen bu katı kalıplar altında dahi dikkat sarfı ile ve arasıra yanılmayı da göze alarak mustarip veya memnun sanatkârın gerçek yüzünü görmek, daha ileriye varıp kalbinin çırpınışlarını duymak ihtimali de, zaman zaman, varittir.

Acaba Fatih'in sanatkâr ruhunun hakiki simasını, onun elimizdeki şiirlerine dayanarak, aslına uygun surette ve çokça aldanmadan tesbit edebilir miyiz? Bu soruya «evet» veya «hayır» cevabını vermek aynı derecede güçtür, hatalı olabilir.

Fatih'in şiirlerinin tahlilinde sadeden karmaşığa doğru gidilerek önce dış, sonra da iç yapı göz önünde tutulacaktır. Şekil ve muhtevanın birbirinden ayırt edilmesi, teferruata iniş sırf kolaylık ve bassatan acele hükümlerden sakınmak içindir. Yoksa eserin şahsiyeti, bizce de, didiklemelerin üstünde kalan canlı varlığında, bütünündedir.

I. FATİH'İN KULLANDIĞI VEZİNLER VE NAZIM ŞEKİLLERİ. Şair Avnî'nin kullandığı vezin, devrinin bütün klâsik Türk sanatkârlarının müşterek ölçüsü olan aruzdur. Tarih Kurumu neşrinde Fatih'e ait olmayan bir kaç parça da ona mal edilmekle beraber,[1] biz baştan beri bunu esas tutmak hasebiyle, vezin bahsinde de mutalâalarımızda aynı metne dayanacağız.

Elde şimdilik mevcut bulunan 87 parçanın vezinleri üzerinde durulacak olursa, şairimizin — kendi devrinde ve hatta bütün eski edebiyatımızda — umumiyetle en çok kullanılan bahir ve vezinleri tercih ettiği müşahede olunur. Başka bahirlere de az miktarda baş vurulmuş olmakla beraber, Fatih'in en çok sevdiği ve şiir yazdığı bahirler remel, hezeç, muzari ve müctestir. Bunlar arasında remelden *fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün* ile 39, hezeçten *mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün* ile 11, yine hezecin müteferri vezinlerinden *mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün* ile 5, muzariden *mefʿūlü fāʿilātü mefāʿīlü fāʿilün* ile 4, ve müctesten *mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilün* ile de 6 parça yazdığı görülür ki 65 rakamını dolduran bu miktar bütün şiirlerinin % 75 ini teşkil etmektedir.

Vezinlerin istimal tarzı oldukça başarılıdır. Gerçi imale ve zihaflar sık sık göze çarpar. Ama devrinin nazım dili ve türkçe kelimelerin aruz veznine uydurulmasındaki zorluk düşünülür, kendi asrında değil, daha sonraki çağlarda dahi bazı kuvvetli şairlerin de aynı

---

[1] Meselâ 77 numaralı tarih beyti İstanbul'un ilk kadısı Hızır Çelebi'nindir. Yine böylece 85 numaralı arapça beytin Fatih'in olduğu çok şüphelidir (*Şekayık tercümesi*, 134. s. ile krş.).

müşküllerle karşılaştıkları ve aynı akşaklıkları mubah gördükleri hatırlanırsa, Fatih'in aruz veznine hâkim olduğunu söylemenin — bu imale ve zihaflara rağmen — yersiz olmadığı kabul edilir. Sonra bazı orta kabiliyetteki şairler gibi yalnız bir iki vezin kalıbı ile yetinilmemiş olması, ve işaret ettiklerimizden başkaca da güç ve değişik vezinlere — nadiren de olsa — tasarrufu gösteriyor ki onu iyi bir nâzım telâkki etmenin hiç bir mahzuru yoktur.

Âşık Çelebî'nin «Mükemmel ġazeller ve müretteb ḳaṣîde ve ḳıṭʿalar demişlerdür. Müretteb dīvānı meşhūrdur»[1] dediğine bakılır, ve Ayvansaraylı İsmail'in de «Baʿżı türkī ve fārisī eşʿār söyledikleri derkār edüginden ʿAvnī maḫlaşı ile ḳaṣāʾidi ve muḳaṭṭaʿāt ve ġazelīyātı cemʿ ve tertīb olunmışdur»[2] sözleriyle bu vakıayı takviye ettiği nazara alınırsa, şu nokta açıkça anlaşılmış olur: Fatih, türkçe ve farsça muhtelif nazım şekillerinde şiirler kaleme almıştır. Fakat bugüne kadar onun her hangi bir kasidesine rastlanılmadığı gibi, müretteb divanlar için usulden olan diğer nazım şekilleriyle yazılmış parçaları da henüz elde edilememiştir. Bilinenlerin % 90 ı gazellerden müteşekkildir. Bunların dışında kalan bir muhammes terci-i bent, bir kıta, bir kaç beyit ve devrin bir çok şairlerince tanzir edilmiş bir mısra, Fatih'in şiirlerinin nazım şekilleri itibarı ile zengin telâkki edilmesine hiç de müsait gözükmez.

Kafiyeler umumiyetle sağlamdır, iyi seçilmişlerdir. Doldurma, kafiye hatırı için yazılmış hissi veren, yahut beyti kafiye yüzünden manasızlığa götüren mısralar hemen yok gibidir. Bununla beraber nadiren bozuk vezinli mısralara ve bozuk kafiyelere de tesadüf edilir. Ancak bunların müstensih hatası mı, yoksa şairin hakikaten ihmal ve kusuru neticesi mi olduğunu tesbit zordur. Yeni bir nusha elde edilinceye kadar bu hususta bir fikir yürütülmesi ihtiyatsızlık ve haksızlık olur.

Şiirlerin alfabetik tertibine dikkat edilecek olunursa, parçalar arasında en çok şu konsonlarla biten kafiyeler görülür: ر : r (18), ن n (11), ك : ñ — k (8), ى : y (8). Böylece şiirlerin yarıdan fazlası (45 parça) eski alfabemizde dört konsona (ر, ن ك, ى) inhisar etmiş bulunuyor. En az kafiye teşkil eden konsonlar yalnız birer parça ile şunlardır ج : c, خ ḫ, س : s, ع : ʿ. Hiç kullanılmayan kafiyeler de az ve eksik değildir: ت : t, ث s, ح : ḥ, ذ : z, ص ṣ, ض : ż, ط ṭ, ظ : ẓ, غ : ġ, ف : f, و : v.

Şu kadar var ki bu işte Fatih'e ait belli bir orijinallık bulundu-

---

[1] *Meşāʿirü 'ş-şuʿarā*, 22a.

[2] *Hadîḳatü 'l-cevāmiʿ*, I. c, 0—11. s.

ğunu iddia etmek yanlış olur. Esasen eski şiirimizde «r» ve «n» hemen her şairimizde en çok kullanılmış olan kafiyelerdir. Bu, şahısların tesirinden çok dilin bünyesi ve bu seslerle biten kelimelerin zenginliği hasebiyledir. Fatih'in başarısı umumiyetle kafiyeye orta bir sanatkârdan daha kuvvetle ve dikkatle tasarruf edebilmesindedir.

II. FATİH'İN SANATININ UNSURLARI. Türk klâsik edebiyatının idealist, zihnî, mücerret, sunî ve taklidî karakteri Fatih'in şiirlerinde de barizdir. Onun da sanatını hüviyetlendiren unsurlar devrinin veya kendinden az önceki devrin sanatkârlarından farklı değildir. Ufak tefek değişiklikler esasa taallûk etmez. Şairin heyecanları, duyguları muayyen kalıp ve kıyafete dökülmek zarureti yüzünden pek soluk halde aksetmekte, arka plânda kalmaktadır. Tedailer tabiî şekillerinden inhirafla sanat âleminin asırlık malûm ve muayyen unsurlarına inkılâp edince aslî hüviyet gölgelenmektedir. Ancak hazır mefhumlarla yetinmek zorunda kalınca o, zekâ oyunları, ikinci plândaki fikrî faaliyet v. s. ile eserine şahsiyetinin az çok damgasını da vurmuş sayılabilir.

Fatih'in hayal ve tahassüs muhitini, bediî ve hissî âleminin hudutlarını çizmeğe, önce, mazmunları kullanış tarzından başlamak uygun olacaktır.

1. Fatih'te sevgilinin baş ve beden yapısı ile ilgili mazmunlar klâsik edebiyatımızda taayyün etmiş olanlardan ana çizgiler bakımından fark göstermez.[1]

a. Zülf: şeb-i Esra, leyle-i Kadr, tumar, perişan, anber-bar, zincir.

Yüzüñ meh-i ʿīd ü ser-i zülfüñ şeb-i Esrā
Ġamzeñ yed-i Mūsā leb-i laʿlüñ dem-i ʿĪsā

Zülfüñ şeb-i Ḳadr oldu ḳaşuñ ʿid hilāli
Vaṣluñ dem-i ʿīd oldu firāḳuñ ramażāndur

Zülfüñüñ vaṣfında ṭūmār eylesem eşʿārımı
Ḳaşlaruñ vaṣfında olan cümleye ṭuġrā düşer

Gāh laʿli gibi gözüm yaşını al eyler
Gāh zülfü gibi ḥālümü perīşān eyler

*

[1] Dr. Ali Nihad (Tarlan), *Şeyhi divanını tetkik*, I. c., İstanbul 1934, 61. s. v. dd. ile krş.

Fitnesile gözlerinüñ göñlüme ġavġā düşer
Zülf-i ʿanber-bāruñ ile başıma sevdā gelür

ʿAvnī bir ṣayd-ı żaʿīfüñdür bu gün ʿālemde kim
Muḥkem it zencir-i zülfüñden anuñ boynuna ġull

b. Yüz gül, güzellik bahçesi, matlâ, ay, çerağ, kuşluk güneşi, bayram.

Gül yüzüñ üzre ki düşmiş caʿd-i kākül şāḫ şāḫ
Zinet etmiş bāġ-ı ḥüsnüñ tāze sünbül şāḫ şāḫ

*

ʿAvnī seni medḥ eyledi çün ṭarz-i ġazelde
Maṭlaʿ dedi yüzüñe vü aġzuña muʿammā

*

Alnuñ ḳamerine yüzüñ ayına müşābih
Bunca göz ile görmedi bu çarḫ-i muʿallā

Yüzüñde zülfüñ eger olmasa ne noḳṣan kim
Çerāġ-ı şemse ne ḥācet ger olmaz ise delil

Bir şāha ḳul oldum ki cihān aña gedādur
Bir māha ṭutuldum ki yüzü şems-i żuḥādur

*

ʿİde yüzüñ (ü) Ḳadre ṣaçuñ olalı teşbīh
Kadr ile baña ʿīd hemīn ṣubḥ ü mesādur

c. Göz, gamze, gözyaşı: fettan, mest, ahu, haramî, tiğ, tir; derya, lü'lü, Nil, Ceyhun.

Dil nice rüsvā vü şeydā olmasun
Gözlerüñ fettānına meftūndur

*

Gözüñ āhūsunuñ şevḳı ile ṣaḥralara düşdüm

Ḥarāmī ġamzeñ ü ṭarrār zülfüñ
Göñül şehrinde bilmem ne ararlar

Cānum ūmīd-vardur tīġ-i ġamzeñe
Gözüm iziñ türābına pūr-intiẓārdur

Cāna hecrüñ ḫançeri geçdügi yetmez miydi kim
Gamze tīriñi atarsuñ ol daḫı cāna geçer

*

Āteş-i ġam yaḳmasa ṭañ mı vücūdum şehrini
Gözlerimden göñlüm üstine iki deryā gelür

*

Gözümden aḳan yaş mıdur ḳan mıdur
Lebüñ yâdına lü'lü'-i mercân mıdur

Çün ġubār-ı hecre teskīn vermedi ne fā'ide
Gözlerüm yaşını ṭut kim Nīl ü Ceyḥūn eyledüñ

d. Müje (kirpik) : Musa, tir, sinan, tiğ, hançer.

Mūsā-yi müjeñ olur ise cānuma ḳātil
Kāfir olayın olur isem ʿĪsāya ḳā'ıl

*

Yüzüñle zülfüni geceyle güne nisbet edüb
Ḳaşuñla kirpigüñi tīr ile kemāna yazam

*

Gözüñ ki ḳaṣd ide ḳan tökmege ḥüsām oḳuyam
Müjeñ ki sīneleri çāk ide sināna yazam

*

Ne lāzım tīġ-i müjgānüñ seni ḳatl eylesün dimek
Bilirsüz ehl-i ḥāl olan olur bu söze ḳāyiller

*

Ten-i bī-cāna müjeñ ḫançeri kim cāna geçer
Ḫasta-i ʿışḳa ecel şerbeti dermāna geçer

e. Ruh (had, arız, yanak) : gülistan, gül, bahar, şem, meh, mihr.

Bir şāha ḳulum kim ḳulu sulṭān-i cihāndur
Mihr-i ruḫı şems-i felege nūr-feşāndur

*

Bāde-i nāb ile buldı ruḫ-i cānān revnaḳ
Guyyā güller ile buldı gülistān revnaḳ

*

Zülf-i miskīn ki ruḫ-i yār ile tābendedürür
Şem-i pür-nūr ile ṣañ buldı şebistān revnaḳ

*

Dāne dāne rūḫ-i dilberde ʿaraḳ gören dir
Cemʿ-i kevkeble ne bulmış meh-i tābān revnaḳ

*

Bāğda gül-ruḫlarıñdur verd-i ḥamrādan murād

*

Bahār-ı ʿārıż-ı dilberde tāze güller açılmış

f. Hal (ben) : anberbar, fülfül.

Ḫāl-i ʿanber-bārüñ ile mūy-i pür-çînler ki var
Rişte-i çūb üzre binmiş ʿiḳd-i fülfül şāḫ şāḫ

h. Leb (dudak), dehen (ağız), diş : lâl, gonca, şarap, şerbet, şehd, şirin, can verici, daru, Kevser, ab-ı hayat; muamma, raz; dür.

Gāh laʿli gibi gözüm yaşını al eyler

*

Görsek ol ğonca-lebi çāk-i girībān ederiz

Çü oldu laʿlüñe teşbīh cān-fezā-yi şarāb
Dile ziyāde olur dem-be-dem havā-yi şarāb

Şerbet-i laʿlüñ ṣunub ağyāra öldürdüñ beni

*

Ḫ'ān-ı ḥüsnüñde lebi şehd-i muṣaffā olmış

*

Eyleṣün şīrīn lebüñ ne lāyıḳ işe şānına

*

Laʿl-i cān-baḫşile ʿuşşāḳa ḫitāb etse nigār
Mürdeler üzre ṣanaṣuñ Ḥażret-i ʿĪsā gelür

*

ʿIşḳ derdine şifā olmaz ise Ḳānūnda
Nūş-ı dārū-yi lebüñ aña da dermān eyler

Ḳıyāmet ḳāmeti üzre şol āb-ı Kevs̱er-i laᶜlüñ
Göñül cān buldı ᶜAvnī ṣanasın Yevmü 'l-ḥisāb olmış

*

Āb-ı Kevs̱erle ḥayāt ābına ḳalmaz iḥtiyāc
İrse ger laᶜlüñ ṭabībi ḥasta dil dermānına

*

ᶜAvnī seni medḥ eyledi çün ṭarz-ı ġazelde
Maṭlaᶜ dedi yüzüñe vü aġzıña muᶜammā

*

Kāmetüñ şevḳı ᶜālem-veş ne ḳadar olsa ᶜiyān
Dilde rāz-ı dehenüñ sırrını pinhān iderüz

Dürr dişüñ fikri gözüm yaşını ᶜummān eyler
Laᶜl-i nābüñ hevesi yüregümi ḳan eyler

g. Kad, kamet (boy) servi, kıyamet, nihal, Sidre.

Ḳaralar giymiş meh-i tābān gibi ol serv-i nāz
Mülk-i Efrengiñ meger kim ḥüsn içinde şāhidür

Ḳıyāmet ḳāmeti üzre şol āb-ı Kevs̱er-i laᶜlüñ

*

Bir nihāl idi ḳadı serv-i dil ārā olmış

*

Boyuñla ruḫlaruñı Sidre vü cināna yazam

2. Sevgilinin maddî uzuvlarının ayrı ayrı, benzetme yolu ile ve ne türlü tedailerle Fatih'te de — diğer klâsik şairlerimiz gibi — donmuş kalıplar içinde ifade edildiği, böylece, hatta teferruatı ile birlikte görülmüş oldu. Simdi de Fatih'in şiirlerinde bütün halindeki «sevgili, âşık, rakîp» gibi yine maddî ve «gönül, visal, hicran» gibi lirik umumî mefhumlara temas edilmesi faydasız olmaz.

a. Sevgili : Süleyman, Yusuf, şah, melek, peri, sanem, âfet, kâfir, mah.

Mesned-i ḥüsn üzre sen ben ḫāk-i rehde pāymāl
Mūr ḥālün nice ᶜarż ide Süleymānüm saña

*

Ol Yūsuf-i ḥüsn urdı dile nīze-i hecri

Benüm sen şāh-i meh-rūya ḳul olmaḳ iledür faḫrüm

*

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki ʿālem māhıdür

*

Ol perinüñ ʿışḳı diñmez göñlüme dīvānedür

*

Āteş-i ġamla ġubārun yile verse ol ṣanem
Seyl-i eşküñle revān ol ḫāki ābād eylegil

*

Sevdügim ise günāhüm behey āfet

*

Mest çıḳmış müje tīġı ile İslām ehli
Hey meded ḳomañuz ol kāfiri kim ḳan eyler

*

Ṣubḥ gibi ṣādıḳ olduğum reh-i ʿışḳında ben
Gün gibi rūşendürür ey māh-i tābānum benüm

b. Âşık : geda, hasta, Mecnun-mecnun, hâk, zerre.

Her zamān ʿāşiḳlara varmaḳ der-i cānāna güc
ʿArż-ı ḥāl itmek gedālar ḥażret-i sulṭāna güc

*

Ḫasta-i ʿışḳa ecel şerbeti dermāna geçer

*

Gam beyābānında şeydā idüb ey Leylī-ḫırām
ʿAḳl ü hūşumdan ayırduñ beni Mecnūn eyledüñ

*

Şöyle ḫāk oldum ki ah itmege ḫavf eyler göñül

*

Nola sergerdān olursa zerre-veş üftādeler

c. Rakīp : şeytan, zag (karga), murdar, it.

Kesmezem aġyār cevri ile cānāndan ümīd
Kim kesilmez ḫavf-ı şeyṭān ile īmāndan ümīd.

*

Kūy-i dilberde fiġānuma ider ṭaʿn raḳīb
Zāġ-i nā-sāzı görüñ murġ-ı ḫoş-elḥāna geçer

*

Yâr içün ağyâr ile merdâne cenk itsem gerek
İt gibi murdâr raḳîb ölmezse yâr elden gider

d. Dil (gönül): mirat (ayna), şehir, bülbül, murg (kuş), bağ (bahçe), mülk, âşüfte, rüsva.

Mir'ât-ı dil cemâlüñe âyîne-dârdur

*

Ḥarâmî ġamzeñ ü ṭarrâr zülfüñ
Göñül şehrinde bilmem ne ararlar

*

Dili bülbül ḳılubdur ʿârıżıñ üstündeki güller

*

Murġ-i dil her dem ider ol âteşîn ruḫsâra meyl
Kim semender lâbüd ider ḳanda ise nâra meyl

Bâġ i dilde ḥüsn ile bir verd-i ḫandândur Üveys

Nice maʿmûr olmasun dil mülkü ʿadl ü dâd ile
Bunca yıldır kim göñül taḫtında sulṭândur Üveys

*

Eşk-i çeşmüñi şarâb ü bağruñı eyle rübâb
Ey dil-i âşüfte çün bu gice mihmândur Üveys

*

Dil nice rüsvâ vü şeydâ olmasun
Gözlerüñ fettânına meftûndur

e. Visal: şarap, şem', dürr, îd.

Vaṣluñ şarâbına yine ümmîd-vârdur

*

Tâ seḥer ḳalsa göñül ẓulmet içinde ne ʿaceb
Yanmadı ḳarşuma ol şemʿ-i şebistân bu gice

*

Dürr-i viṣâl-i dilbere irmek ümîdine
Gözüm yaşı olursa n'ola baḥr-i bî-ḳarâr

Vaṣluñ dem-i ʿîd oldu firâḳuñ ramażandur

f. Hicran : Zehir, hançer, tîr.
Zehr-i firāķ gerçi dili ḫasta eyledi

*

Cāna hecrüñ ḫançeri geçdügi yetmez midi kim
Gamze tirini atarsuñ ol daḫi cāna giçer.

3. Fatih, şiirlerinde edebî sanatlara da yer vermekle beraber, bu hususta bazı şairlerin yaptığı gibi işi âdeta baştan başa kelime canbazhanesi oyunlarına kadar götürmemiştir. O da, şüphesiz, sıkça bu edebiyatın bünyesi icabı olarak sun'îliklere, edebî oyunlara ve sanatlar adına samimîliği fedaya kaymıştır. Ama o kadar fazla değil.

Mazmun ve mefhumların kullanılışı, esasen benzetme yolu ile bir nevi edebî sanat ticaretidir, denebilir. Yukarıki mebzul misaller bu bakımdan da mânalıdır. Ancak şairimizin duygu ve düşünce makanizmasının işleyiş tarzının daha da billûrlaşması için kullandığı edebî sanatlara da bir kaç misal verilmesi zararlı olmaz.

Cinas : Dehānuñuñ beyānı muḫtaṣardur
Muṭavvaldur saçuñda Muḫtaṣarlar

*

Bāde-i nāb ile buldı ruḫ-i cānān revnaķ
Gūyyā güller ile buldı gülistān revnaķ

Haṭṭ ü ḫāl ile bulur ʿAvnī ruḫ-ı yār şeref
Bāblarla nitekim buldı Gülistān revnaķ

Hüsn-i tâlil : Sen dür-i meknūn firāķında gözüm yaşun görüb
Baña taķlīd edüb ağlar ebr-i nīsān varsa

*

Āteş-i ġam yaķmasa ṭañ mı vücūdum şehrini
Gözlerümden göñlüm üstine iki deryā gelür

Tevriye (iham) : ʿIşķ derdine Şifā olmaz ise Ķānūnda
Nūş-i dārū-yi lebüñ anı da dermān eyler

*

Beyti bozarsuñ raķībi añma şiʿrinde ṣaķın
ʿAvnī dilber vaṣfıdür çün şiʿr ü inşādan murād

*

Ḫusrevā bu ḫadd-ı gül-gūnuñ görüb
Saña Ferhād olmayan Mecnūndur

Terdid : Bilmezem bu ḫilķat-i ʿālemde mi inṣāf yoķ
Olmadum mı yoķsa ben ḫālā sezā-yî merḫamet

*

ʿĀşıḳa dünyā vü cān terk eylemek āsān olur
Līk cānān terkini itmek gelübdür cāna güc

İrsal-ı mesel : Bu meşel meşhūrdur kim çıḳmadıḳ cāndan ümīd

*

Bu meste keyfiyet-i bādeden süʾāl itmeñ
Belī ḥaḳīḳat-i deryā-yı ḳande bile ġarīḳ

Sihr-i halâl : Ağlamaḳla dürr-i vaṣla ṭālib oldum ṭañ degül
Eylese ġavvāṣ olanlar baḥr-i ʿUmmāndan ümīd.

İştikak : Bu ḥüsn-i ḫüdāyi ki Ḫudā sanā virübdür.

III. KISSALAR, EFSANELER, HİKÂYELER VE KAHRAMANLARI. Şairimizin ancak bir divançe mahiyetinde olan şiirlerinde eski edebiyatımızda mevkii bulunan kıssalar, efsaneler, hikâyelerle bunların kahramanlarına da açık veya kapalı imalar mevcuttur.

1. Kıssalar ve kahramanları

Yusuf : Ol Yūsuf-i ḥüsn urdu dile nîze-i hicrān

*

Ey Yūsuf-i zamāne nice cān ḫalāṣ idem
Gamzeñ ki ḳatlüme daḳınur tīġ ile sinān

Mūsā : Mūsā-yi müjeñ olur ise cānuma ḳātil
Kāfir olayın olur isem ʿĪsāya ḳāʾil

*

Gör mey ferāġını naẓar it saḳf-ı deyre kim
Nār-ı Kelīmden diler iseñ zebāneyi

Süleymān : Mesned-i ḥüsn üzre sen ben ḫāk-i rehde pāymāl
Mūr ḥālin nice ʿarż ide Süleymānum saña

İsa (Mesih) : Laʿl-i cān-baḫşile ʿuşşāḳa ḫiṭāb itse nigār
Mürdeler üzre ṣanasuñ Ḥażret-i ʿĪsā gelür

*

ʿAceb mi muġbeçenüñ laʿl-i cān-baḫşıña cān virsem
Ki bu deyr-i kühenden ṭaşra ṣalmışdur Mesīḥāyi.

2. Efsaneler ve kahramanları

Nemrud : İrem bāġından ü Nemrūd odundan sürme efsāne
Getür ol cām-ı āteş-rengi kim ʿālem olur gülşen

Karun : Eşk-i sīm ü rūy-i zerdüm naḳdini iẓhār idüb
Dostum ʿuşşāḳ içinde beni Ḳārūn eyledüñ

Cem-Cemşid Ḫāk-i pāy-i yār tācum kūy-i dilber mesnedüm
Reşk ider Cemşīd ü Cem taḫt ü külâhumdan benüm

*

Ṣadr-i meyḫānede rindān ile bezm eyleyüben
Taḫt-i Kâvūsa giçüb ʿişret ile Cem olalum

Cam-ı Cem — cam-ı İskender :

Çıḳar Cām-ı Cemi ʿAvnī ḫazīneñden temāşā ḳıl
Eger bilmek murāduñsa kemāhī kār-ı dünyāyı

*

İki ʿālem naḳşını görmek dilerseñ āşikār
Devr içinde şīşe-i mey cām-ı İskender yiter

Cem — İskender :

Tevārīḫ-i Cem ü İskender itmez ḫātırum her giz
Meger Cām-ı cihān-bīn eyleye anı yine rūşen

Mani :

Bu ḥüsn-i ḫüdāyi ki Ḫudā saña virübdür
Mānī-i Cihān yazmadı taṣvīrüñe hemtā

Zal :

ʿAvnīyā Ẕāl-i zamānuñ mekrine aldanma kim
Kim zamānuñ cevrini çekmek gelür merdāna güc

Hamza :

Mihrüñ ey ḥüsn-i bedīʿ ü leb-i laʿli şīrīn
Ḳıṣṣa-i Ḥamza gibi ʿāleme destān iderüz

Mahmud (Gazneli) :

ʿAvnī gözi Maḥmūd şehüñ baḳduġı bu kim
Mülkin daḫiler żabṭ ider aña nigerāndur.

3. Hikâyeler ve kahramanları :

Leylâ — Mecnun :

Ḫusrevā bu ḫadd-i gül-gūnuñ görüb
Saña Ferhād olmayan Mecnūndur

Gam beyābānında şeydā idüb ey Leylī-ḫirām
ʿAḳl ü hūşumdan ayırduñ beni Mecnūn eyledüñ

Ferhad — Şirin :

Tīşe-i nāḫunla ben kim eyleyem cān-kenlegi
Kūh-i ġamda baña şāgird ol maz Ferhādlar

*

Bīsütūn-i ġamda efġān eylesem Ferhād-veş
Ruḫm idüb ben zāra gelür kūhdan feryādlar.

IV. DİL VE ÜSLÛP. Fatih, dil ve uslûp cephesinden de, şiirlerinde devrine göre bir otorite sayılabilmekten uzaktır. Ama büsbütün de ihmal edilecek gibi değildir. Onda, hâkim olan, umumiyetle, XV. asrın — hassaten Şeyhî ve Ahmet Paşa ile en mütebellir şeklini alan — kitabî dilidir, klâsik osmanlıcadır. Esasen edebî sanatları, vezin ve nazım şekillerini — yani o zamana göre aruz, bedi, beyan ve kafiye ilmini — daha çok İran şiiri geleneklerinden alan ve orijinalitesi, muayyen mânada, fikir ve hayal inceliğinde sezilen bu edebiyatın dili meselesi de XV. asır ortalarında artık tavazzuh etmiş bulunuyordu. Fatih'te de, çağdaşları gibi, XIII. asırdan beri klâsik edebiyatta türkçe kelimelerin yerlerine gelen veya onların yanı başlarında ve etraflarında yer alan farsça ve arapça kelimeler fazladır. Ancak söz gelimi Fatih, Şeyhî ve Ahmet Paşa veyahut Melihî veya Mesihî ile karşılaştırılacak olursa — ki etraflı bir mukayese yapmağa vakit bulamadan bazı örnekleri hatırlıyıp söylüyoruz — yabancı kelimelere, onlara göre, daha az bağlı kalmış görünecektir.

Bir çok zamanlar müteradif mânaya gelen türkçe-arapça-farsça kelimeler, tabirler ya aynı gazelde veya ayrı parçalarda birbirleriyle bağdaşmaktadır. Bugün bile belâli dil davaları karşısında bulunduğumuz ve bu yolda nice güçlüklere rastladığımız, bunların bir kısmını yenemediğimiz unutulmazsa, 500 yıl öncesi için bunu bir kusur saymamak icap ettiği daha iyi anlaşılmış olur.

Fatih'te *şems—afitab—güneş, kalb - dil—gönül, havf—bâk—korku,* veya *Pervaz—uçmak, rah—yol, dide—göz..* v. s. kucak kucağa ve hemen hiç bir nüans farkı da düşünülmeksizin yaşamaktadır. Bununla beraber öz türkçe kelimelerin bu şiirlerde ayrıca mevkileri bulunduğuna da işaret edilmelidir. *Gündüz, gece, bel, saç, yüz, etek* gibi yaşayan dilin güzel türkçe sözleri onun gazellerinde çokça bulundukları gibi *em, özge* kabilinden bugün için bazılarınca kullanılan daha eski ve yerlerini daha başka kelimelere kaptırmış sözler de gözden kaçmamaktadır. Şairimizin gazelleri arasında sadeler de, ağır ve külfetli

ifadeliler de vardır. Öyle ki insanın aklına Fatih'in bazan isteyerek sade ve süssüz yazmayı ve yabancı dil unsurlarını az kullanmayı denediği düşüncesi gelir. Yabancı kelime ve terkiplerin fazlaca olduğu parçalarda dahi mısra yapısı Türktür, türkçedir. İran şivesi, edası bu noktada hâkimiyetini hissettirmez. Arasıra da arkaik sayılan kelime ve tabirlere rastlanırsa da, bunlar eserin bütününe ve bünyesine tesir edebilecek kemiyet ve keyfiyette olmaktan uzaktır. *Eslemek, söz değmek, öldüriser, sincileyen, yana yazam, teskin vermek* v. s. bu cümledendir.

Fatih'in vokabüleri de yoksul sayılmaz. Gerçi bu kadar az parça ile bu hususta bir hükme varmak yanlış olur. Ama bu kadarı dahi onun gerek kelime hazinesi, gerek kültür bakımından oldukça zengin bir yazı diline tasarruf ettiğini göstermeğe elverişlidir. Bazı kelimelerin, hattâ aynı gazelde bir çok defa tekrar kullanılması (söz gelimi : *ol, ruh, yâr* v. s.) zarafet bakımından tenkit edilebilir.

İstisnalardan sarf-ı nazar, eski edebiyatımız üslûp sahibi olmayı pek zorlaştırmış olmasına ve Fatih'in de kendisine has bir üslûbu bulunmamasına rağmen, şiirlerinde yer yer öyle sıcak, öyle saf, öyle samimî bir atmosfer hissolunur ki şairimize bir oana yakınlık, bir başkalık verir. Bununla ona ayrı bir üslûp kazandırır demek istenmediği açıktır. Fakat devrinin o sıra sıra — ki yalnız 30 tanesine kendisi maaş bağlamıştı — ve tanınmış şairleri arasında dahi onun gazellerini, bir az dikkat sarfı ile, az çok tanımak mümkündür, denebilir.

Fatih'in gazellerinde dikkatı çeken bir nokta da mevzuda vahdetin umumiyetle dağılmamış gözükmesidir. Eski edebiyatımızda, hele gazel vadisinde mevzuda birlik ender görülür şey olmakla beraber, Fatih'in bazı gazelleri, baştan sona kadar âdeta aynı fikrin, aynı duygunun mihveri etrafında dönmektedir.

Sanatkârımızın üslûp ve ifadesi açıktır, münakkahtır. Ayrıca belâgat ve fesahat kaidelerine de uygundur. Beliğ ve icazlı beyitlerle karşılaşıldığı olur. İmale ve zihafların üslûp güzelliğini zedelediği yerler de vardır. Dilimizin zaten aslında aruza pek de yatkın olmadığı ve XV. yüzyılın eski edebiyatımız için bir gelişme ve serpilme çağı bulunduğu düşünülür, ayrıca o devrin birinci sınıf üstat sanatkârlarının eserlerinde dahi aynı aksamaların mevcudiyeti nazara alınırsa, bunun böyle olmasının bir bakımada zarurî sayılmak gerekliliği kabul edilebilir. Kusur da tabiatiyle yalnız Fatih'e raci olmuş olmaz elbet.

V. Müteessir olduğu İran ve Türk sanatkârları. Altı dil bildiği hakkındaki rivayetleri inanılır saymasak bile, Fatih'in arapça ve farsçayı bu dillerde yazı yazabilecek kadar iyi bildiği doğrudur.

Hassaten lirik ve didaktik İran şairlerinin eserlerini asıllarından zevkle ve dikkatle okuduğu ve kendi gazellerinde bunların kuvvetli tesiri altında kaldığı şüphesizdir. Onun birinci plânda Şirazlı Hafiz (öl. 791/1388) ve Şeyh Sadî'ye (öl. 694/1294) çok şey borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Şiirindeki lirik, serazad terennümlerde Hafiz'in; didaktik, öğüt verici ve ata sözlerine kayıcı ifadelerde de Sadî'nin tesiri müşahede olunmaktadır. Bunu küçük örnekler üzerinde daha kolayca görmek kabildir :

Hafiz : ایام گل چو عمر برفتن شتاب کرد
ساقی بدور بادهٔ گلگون شتاب کرد

Fatih : Sāķiyā mey vir ki bir gün lālezār elden gider
Çün irür faṣl-i ḫazān bāġ ü bahār elden gider

*

Hafiz اگر آن ترك شیرازی بدست آرد دل مارا
بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارارا

Fatih : أگر آن کبر أفرنکی بدست آرد دل مارا
بخال هندویش بخشم ستانبول و غلاطارا

Hafiz : رشتهٔ صبرم بمقراض غمت ببریده شد

Fatih : Şabrūmüñ câmesini doġradı miķrāż-i ġamüñ

*

Hafiz : زود بسلطنت رسد هر که بود گدای تو

Fatih : Gedā-yi dilber olmaķ yeg cihānuñ pādişāsından

Hafiz : دلا طمع مبر از لطف بی نهایت دوست

Fatih : ʿAvnīyā ķaṭʿ eyleme sen ʿavn-i Raḥmāndan ümīd

Yukarıki beyit ve mısralara dikkat edilince, âdeta bunların mâna ve medlûl itibarı ile yalnız tesir altında kalmayı değil, bir nevi tercümeye kaymayı dahi gösterdiği hatıra gelir. Ancak Fatih'in diğer şiirlerinde bu tesirin bu kadar aşırı olmadığını tavzih yerinde olur.

Sadî tesiri, Hafiz'inki gibi vazıhın vazıhı derecesinde yakalanamamakla beraber, eserin ruhunda, edasında ve imalarda belirmektedir. Söz gelimi :

Ḫaṭṭ ü ḫāl ile bulur ʿAvnī ruḫ-i yār şeref
Bāblarla nitekim buldı Gülistān revnaḳ

beyti nasıl şairimizin *Gülistan*'a âşinalığını belirtiyorsa,

ʿAvnī gözi Maḥmūd şehüñ baḳuġı bu kim
Mülkin daḫiler żabt ider aña nigerāndur

beyti de öylece, aynı kitapta «Sīret-i Pādişāhān» adlı ilk babındaki Gazneli Mahmut (388/998 — 421/1030) ile alâkalı bir rüya hikâyesinin muhayyilesinde bıraktığı kuvvetli izleri aksettiriyor.

Fatih bu iki büyük sanatkârdan başkaca da İran edebiyatı üstatlarını sevmiş, okumuştur. «Bu gice» redifli bir gazelinin son beytinde şöyle der:

Bu kelām ile Niẓāmī işidürse sözüñi
İlteler saña ḥased Saʿdī vü Selmān bu gice.

Bu iki mısra bile, Fatih'in ayrıca Genceli Nizamî (535/1140—599/1203) ve Selman-ı Savecî'ye (700/1300—778/1376) de bigâne olmadığını ve onların manevî takdirini pek arzuladığını — ki diğer şairlerimizde de bu mealde istekler çokçadır — göstermekten uzak sayılmaz.

***

Fatih, klâsik Türk şairlerinden ise en çok Şeyhī'nin (öl. 832/1429 dan sonra) ve Ahmet Paşa'nın (öl. 901/1496) tesiri altında gözükür.

Fatih'in

Ten-i bī-cāna müjeñ ḫançeri ki cāna geçer
Ḫaste-i ʿışḳa ecel şerbeti dermāna geçer

matlalı gazeli Şeyhī'nin

Gamzeñ oḳları ki deldi cigeri cāna geçer
Şöyle doldu ki gelen tīr ile peykāna geçer

matlalı gazelinin naziresidir.

Yine Fatih'in

Ebr-i müjem ayaġuña gevher-nis̱ārdur
Mir'āt-i dil cemālüñe āyīne-dārdur

matlalı gazeli de Şeyhī'nin

Āb-ı revān cemālüñe āyīne-dārdur
Ebr-i bahār ayaġuna gevher-nis̱ārdur

matlalı gazelinin naziresinden başka bir şey değildir. Bu tesirin daha da iyi anlaşılması için her ikisinden de bir kaç misal daha nakledebiliriz:

Şeyhî : Ol ṣūret-i çīn kim yüzü āyine-i cāndur
Baḳduḳca ḫaṭāsız dü cihān naḳşı ʿayāndur

Fatih : Bir şāha ḳulam kim ḳulı sulṭān-ı cihândur
Mihr-i ruḫi şems-i feleke nūr-feşāndur

*

Şeyhî Yine rindāne gelüñ ʿazm-i ḫarābāt idelüm
Pīr-i meyḫāne ile gizlü münācāt idelüm

Fatih Yine mestāne gelüñ ʿazm-i ḫarābāt idelüm
Ḫiżmet-i pīr-i muġān ile mübāhāt idelüm

XV. yüzyıl şiirimizin Şeyhî'den sonra en büyük üstadı Ahmet Paşa'nın şiirleri de Avnî'nin gazellerine müessir olmuştur. Her ikisinin aynı muhitte, aynı zamanda yaşamış olması, birinin sultan, ötekinin vezir bulunması hasebiyle, bu tesirin icabında karşılıklı olabileceğini de mantıkan düşündürür. Ancak Ahmet Paşa'nın büyük ve haklı şöhreti ve divanının umumî heyetiyle Avnî divançesinin bütünü arasında yapılacak bir mukayesede görülecek bâriz fark, aksi fikir ve mutalâada bulunmayı gayretkeşlik halinde gösterebilir. Bu itibarla tarafsızlık, nazirelerde ve diğer şiirlerde görülecek benzerlik ve yakın münasebetlerde, Avnî'nin Ahmet Paşa'ya borçlu olduğunu kabule bizi götürür. Yahut hiç olmazsa, her ikisinin aynı İran kaynaklarından mülhem olmaları hasebiyle, böyle olduğunu söylememizi gerektirir.

Fatih'in en güzel gazellerinden biri olan

Tañ mıdır itse göñül nāle vü efġān bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettān bu gice

matlalı gazeli Ahmet Paşa'nın

Yine yañ şemʿ gibi ṣubḥa dek ey cān bu gice
Ki dola şevḳın ile ṣoḥbet-i cānān bu gice

matlalı gazelinin naziresidir. Sonra Fatih'in nedimi olan Melihî'nin «Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül» mükerrer mısralı murabbaını Ahmet Paşa bir murabba, Fatih bir muhammesle tanzir etmişlerdir. Denebilir ki; Fatih gerek «bu gice» redifli gazelde ve gerekse «göñül» beşlisinde Ahmet Paşa ve Melihî'den hiç de geri kalmamıştır.

Burada hatıra şöyle bir soru gelebilir. Fatih, sarayında bir çok âlim ve şairle[1] gayet sık surette temas eden ve bütün seferlerine

---

[1] Yalnız Âlî devrin 31 şairini ayrı ayrı anlatır. (Künhü 'l—aḫbār, adı geçen yazl., var 131b. v dd.) Ayrıca Hammer, Tarih (trc. Mehmet Ata) II. c., İstanbul 1329. 235. S. v. dd. bk.

bunlardan bir kısmını birlikte götüren, hayatının zevk ve şevkını bir az da ilim ve şiirde bulan, hatta vezirlerini dahi bunlar arasından seçen (Sinan, Ahmet, Mahmut, Mehmet Paşalar gibi) bir hükümdar olarak, bu mevzuda yalnız tesir altında kalmakla iktifa etmeyip şiirlerini maiyetine tashih, tadil ve ıslah ettiremez miydi? Veya ettirmemiş midir? Bu husuta tabiatiyle kesin bir hükme varmak elden gelmez. Yalnız Fatih'in psikolojisi düşünülür, geniş kültürü ve mutalâa zevki gözden ırak tutulmaz, gazellerindeki lirik ve samimî havanın hususiyeti hatırlanır ve nihayet bazı şiirlerin ancak kendine pek güvenen ilim ve sanat âşıkı, muzaffer ve kahraman bir padişahın kaleminden çıkabilecek mahiyet taşıdıkları unutulmazsa... böyle bir ihtimalin varit olmadığı, veya hiç olmazsa en sonra akla gelebileceği şüpheden vareste olur.

Fatih'in beyit ve mısraları arasında öyleleri var ki hemen kendinden sonraki asırda edebiyatımızın eşi bulunmaz siması Fuzulî'yi tedai ettiriyor; bunlardan da bir kaç örnek verebiliriz:

Avnî: Görsek ol ġonca - lebi çāk - i girībān iderüz
Gül yüzüñ yādına bülbül gibi efġān iderüz

*

Fuzulî: Bāġa girdüm ser-i kūyun añub efġān itdüm
Gül görüb yādıñ ile çāk - i girībān itdüm

*

Avnî: Düşman oldular seniñçün dostum ʿālem baña
Fuzulî: Dostum ʿālem senin̈çün ger olur düşmen baña

*

Avnî: Gayrı şād itdüñ velī bu şādı nā - şād eyledüñ
Fuzulî: Döne döne bizi nā - şād özgeyi şād eyledüñ

*

Avnî: Ḫār ü zār oldum ʿazīz ü kām - kārüm var iken
Fuzulî: ʿAzīz - i ʿālem iken ḫār ü ḫāk-sār oldum

Avnî: Her kişi cānı gibi sevdügiçün sen şanemi
Fuzulî: Her kişi kim sever öz cānı gibi cānānı

*

Avnî Öldürme beni cevr ile kim ʿışķ belādur
Fuzulî: Dil verme ġam-ı ʿışķa ki ʿışķ āfet-i cāndur....

Bununla beraber Fuzulî'nin Fatih'in tesiri altında kaldığı tarzında bir iddia ileri sürülemez tabiî. Hayatı boyunca Irak-ı Arap'tan

ayrılmamış ve Şeyhî, Ahmedî, Vessaf, Celilî ve Nizamî[1] gibi mahdut bir kaç şairden başka Anadolu sanatkârlarının eserlerini dahi tanıdığı münakaşa mevzuu olabilecek olan büyük sanatkârımızın — tesir meselesi bir tarafa — hatta Fatih'in şiirlerini gördüğünü veya okuduğunu tahmin etmek bile güçtür. Benzerlik her halde, her ikisinin de aynı İran şiiri kaynaklarından içmiş olmaları hasebiyle, müşterek tesirler almalarından ve bir de her iki ruhun da lirizme, büyüklüklerine güvenmeye, aşırı hisliliğe hemen hemen aynı derece mütemayil gözükmelerinden doğmuştur, denebilir. Kısacası, müteessir oldukları sanatkârların birliği, psikolojilerinin bir bakıma yakınlığı Fatih ile Fuzulî'de bazı beyitlerin benzerliğine, hatta nadiren ayniyete kadar varan yakınlığına sebep olmuştur.

VI. SANATINI DEĞERLENDİRME. Fatih'in şiirleri üzerinde eskilerin orta malı, klişeleşmiş sözler dışında her hangi bir mutalâada bulunmaları nadiren vakidir.

Sehî Bey'in «Vāfir eşʿārı var. Sözleri merdāne ve ġazeliyātı ʿāşiḳāne. Vādī-i aʿlāda cevelān ider. Bülend-pervāz ve uslūb-i ġazelde mümtāz, naẓmı bī-bedel ve eşʿārı meṡel-āmīzdür»[2] cümleleri - mübalâğa hıssesi bir tarafa - bu bahiste ilk açık, doğruya yakın görüşü temsil eder. Âşık Çelebî «Mükemmel ġazeller ve müretteb ḳaṣīde ve ḳıṭʿalar demişlerdür. Müretteb dīvānı meşhūrdur ve ekṡer ebyātları ḫavāṭırda masṭūrdur»[3] der ki ne bu kelimeler, ne de Hasan Çelebî'nin «Ve kendüleri daḫi aḫyānen maḳamında olub eşʿār-ı belāġat-şiʿār derler idi»[4] tarzındaki lâfları, şairimizin sanatını değerlendirme cephesinden esaslı bir istifade sağlamağa elverişlidir.

Beyanî'nin «Kendü daḫi maʿārif ve feżāʾilden behredār olub naẓm-ı eşʿār-ı āb-dāra kemāl-i iḳtidārı olub»[5] ve Rıyazî'nin yazmalarından bir kısmındaki «Gāhı meydān-ı belāġatde mihmān-ḫāme-i suḫan-pervâz ile esb-i ṭabīʿata ihtizāz verirlermiş»[6] kayıtları da meseleyi devrine yakın müdekkiklerin müşahede ve intibalarına dayanıp çözmeğe esasli bir yardımda bulunacak mahiyette olmaktan uzaktır,

Evvelâ daha evvel de ifade ettiğimiz gibi : Fatih'in İran şiirinin mazmun ve mefhumlarından çokça faydalandığı, Şeyhî ve Ahmet Paşa gibi yerli sanatkârların eserlerinden de mütessir olduğu, klâsik edebiyatımızın ananeleri dışına çıkamadığı, gerek şekilde ve gerekse

---

1 *Leylâ ve Mecnun*, İstanbul 1924, 243. s.
2 *Tezkire-i Sehî*, İstanbul 1326, 12-13 s.
3 *Meşāʿirü 'ş-şuʿarā*, Üniversite T. Y. 4 01, 22 a.
4 *Kınalızāde tezkiresi*, Üniversite T. Y. 516. 31 a.
5 *Tezkire-i Beyānī*, aynı ktb, T.Y. 2568, 4 a.
6 *Tezkire-i Riyāżī*, aynı ktb., T. Y. 761. 5a.

muhtevada bir yenilik, bir orijinallik gösteremediği, daha açık ve kısa bir anlatışla şair Avnî'de şahsî varlıklar arayıp bulmanın güçlüğünü tekrardan kaydetmek lâzım geliyor. Ancak bu, Fatih'in değeri olmadığı, gazellerinin tamamı ile bir kopyadan ibaret bulunduğu mânasına gelmez. Esasen biz de Jacob'la birlikte diyebiliriz ki: «Klâsik Türk edebiyatının farsçadan inkişaf ettiğini ve değeri olmadığını söylemek, Lâtin edebiyatının Yunan edebiyatından çok müteessir olması hasebiyle kıymeti olmadığını iddia etmeğe benzer»[1].

Bunun içindir ki gerek Fatih'in ve gerekse diğer klâsik şairlerimizin kendilerine göre bir sanatkâr hüviyetleri ve sanatlarının da değeri vardır. Ve bu inkâr da edilemez.

Bir kere Fatih'te de, diğer bir çok eski şairimiz gibi, şekil muhtevadan daha ehemmiyetli gözüktüğü için, o evvelâ mısraın dış güzelliğine dikkat etmiş, sonra da mazmunları, mefhumları yerlerinde kullanmağa, yeni mazmun ve mefhum bulma yolunda muhayyilesini işletmeğe ve yeni tedailer yapmağa gayret etmiştir. Bunda da muvaffak olmuştur. Meselâ seslerin ahenkli surette birleşmesi, telâffuz letafeti diyebileceğimiz *euphonie* Fatih'in bazı şiirlerinde barizdir:

Sāķīyā mey vir ki bir gün lāle-zār elden gider
Çün irür faṣl-i ḫazān bāğ ü behār elden gider

matlalı gazel bu arada zikredilebilir.

Şairimizin hayal ufkunun genişliğine, tedai zenginliğine, buluş inceliğine misal olarak da şu beyitleri iktibas olunabilir:

Gül yüzüñ şevķile kim dolmuş durur ḫūnīn göñül
Bir aķar ṣudur kim üstinde revāndur berk-i gül

*

Geydürür cānına zevķ ile ṣafā ḫullelerin
Her kim ol sīm - teni bir gice ʿuryān eyler

*

Şāhid-i gül bāğda çün geydi gül - gūn pīrehen
Tükmeler ṭaķındı oña zīnet içün ğonceden

Burada şu noktanın ehemmiyete alınmasının sırasıdır: Öyle duygu ve düşünceler vardır ki, her hangi bir insan ağzından döküldüğü vakit, dikkat çekici ve üzerinde durulmağa değer görülmez. Aynı şeyler o mevzuda salâhiyetli biri tarafından tekrar edilirse veya yeni bir kılığa konursa, mesele birden elektrik ışığı ile aydınlanmış

---

1 Jacob, a. e., 10 s.

bir sahaya intikal etmiş gibi parıldar, tavazzuh eder; güzelleşir. Edebiyat için de bu kısmen doğrudur. Meselâ herkes «cihanda bir nefes sıhhat gibi devlet olmaz» diyebilir. Fakat bunu Kanunî'nin (Muhibbî) kaleminden:

Ḫalḳ içinde muʿteber bir nesne yoḳ develet gibi
Olmaya devlet cihānda bir nefes ṣıḥḥat gibi

beyti içinde şekil almış görünce dikkat kesiliyoruz. Kanunî'nin büyük kudretli bir padişah olması, devlete tasarruf edebilmesi... onun dudaklarından dökülen bu hakikate aynı zamanda şairane duygunun da aydınlığını serpiyor. İşte böylece şair Avnî'nin de hükümdar şahsiyetinden, canım İstanbul Fatih'i oluşundan gelen bir hususiyet, bir kudret vardır ki bu onun bu mevzudaki beyitlerine, kendine has bir sanat mânası da kazandırıyor. Şu misaller fikrimizi takviye edecektir:

Benüm sen şāh - ı meh - rūya ḳul olmaḳ iledür faḫrüm
Gedā - yı dilber olmaḳ yek cihānuñ pādişāsından

*

Virseler mülk - i cihānuñ tāc ü taḫtı devletin
ʿAvnī kūyuñ terkin itmez başıña sulṭān olub

*

ʿAvnīyā ḳılma gümān kim saña rām ola nigār
Sen Stanbul şāhısuñ ol da Ḳalaṭa şāhidür

*

Ol şeh-i hüsn ü cemāle çün ḳul olduñ ʿAvniyā
Saña olmışdur müsellem mülk-i ʿOşmān varsa

*

Bu gün mülk ü ḫazā'in her ne cemʿiyyet ki cemʿ itdüñ
Mey ü maḥbūba ṣarf olmazsa ʿAvnī cümle żāyiʿdür

*

Bizümle salṭanat lāfın idermiş ol Ḳaramanī
Ḫudā furṣat verirse ger ḳara yere ḳaram anı

*

Çıḳar cām-ı Cemi ʿAvnī ḫazīneñden temâşā ḳıl
Eger bilmek murāduñsa kemāhī kār-ı dünyāyı

*

Salṭanat tācına baş egmez ḳabūl itmez serīr
Ṣaña biñ cān ile ḳuldur özge sulṭāndur göñül

*

Bağlamaz Firdevse göñlünü Ḳalatayi gören
Servi añmaz anda ol serv-i dil - ārāyi gören.

Yukarıki beyitlerin arasında öyleleri vardır ki bunları ancak ve ancak *Fatih söyleyebilirdi, Fatih yazabilirdi. Bunlar* onun sanatkâr hüviyetinden çok, hükümdar şahsiyetinin akisleri ile dalgalanmaktadır; doğru. Ama öyle bir hükümdarın böyle mütevazi, rind, içli, lirizme mütemayil ve sevgiliye bütün mevcudiyeti ile, bağlı tezahürler göstermesinin de, sanatını değerlendirmede bir ölçü, bir kriteryum sayılmasına ne engel olabilir?

FATİH'TE TASAVVUFÎ VE FELSEFÎ FİKİRLER

Fatih, fikir ve felsefe cephesinden de eski edebiyatımızın ananelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak bu bağlılık onda bu ananenin alelâde bir tezahüründen, tamamiyle şahsiyetsiz bir devamından da ibaret telâkki olunmamak gerekir. Fatih'in şiirlerinde kendi ruh âleminin pınarları ile beslendiği sezilen öyle samimî, öyle içli, öyle tabiî akışlara tesadüf olunmaktadır ki bu duygu ve düşünce parıltılarını, toptan taklit, anane, kopya kelimeleriyle izaha çalışmak haksızlık olur. Ana çizgiler, görüş ufukları şüphesiz mahdut ve muayyen olmakla beraber Fatih'in şiirlerinde sanatkârın gerçek şahsiyetinin izleri de büsbütün silinmemiştir. Daha başka bir tabirle denebilir ki: varlığının kudretli akislerini, klâsik edebiyatın dar, sıkı çerçevesi içinde de kısmen muhafazaya muktedir olabilmiştir. Şiirlerine ve şiirlerinde geçen imalara bakılınca, daha yukarılarda da temas ettiğimiz gibi, o mutasavvıf büyük İran şairlerinden Hafiz, Sadî, Selman gibilerinin fikren de tesiri altında olduğundan, onun tasavvufî ve felsefî düşünce ve görüşlerinde bunların tesiri şüphesizdir. Bir Müslüman olmak itibarı ile her şeyden evvel İslâm esaslarına vakıftı. Hayatı boyunca ulema ile yakın dostluklar idame etmesi de; şeriat icaplarını: Kuran, hadîs, fıkıh v. s. üzerindeki sohbetlerde musip rey ve mutalâada bulunacak derecede vukufla kavramış olması da başka bir noktadan kemaline yardım etmiştir. Ayrıca belâgattan tıbba kadar devrinin diğer bir çok ilimleri ile de meşgul olmuştur. Şiirlerindeki bazı beyitlerden Fatih'in Muṭavvel, Muḫtaṣar, Ḳanūn gibi ehemmiyetli kitapları cinas ve tevriye oyunlarında, edebî sanatlarda kullanacak kadar iyi tanıdığı anlaşılıyor:

Dehānınuñ beyānı muḫtaṣardur
Muṭavvaldur ṣaçuñda Muḫtaṣarlar

*

ʿIşḳ derdine Şifā olmaz ise Ḳānūnda
Nūş - i dārū - yi lebüñ anı da dermān eyler.

Fatih'in hususî kütüphanesine ait eserler arasında Muṭavvel ve

Muhtaşar ḥāşiyesi ile, Ḳānūn'un nushaları bulunması, ve Fatih devri müelliflerinden bir çok kişinin ilk ikisine şerh ve haşiye vücuda getirmeleri şayan-ı dikkattır.[1]

1. Fatih'te de şiirlerin fikir tarafı evvelâ tasavvufla alâkalıdır. O da mutasavvıf şairler gibi, bütün kademeleri ve şekilleriyle aşkı, sevgiliye varma yol ve imkânlarını şiirinin geyesi, varılacak son merhale saymıştır. «murād» redifli bir gazelinde

Vaṣl - i dilberdür hemīn bu dār-ı dünyādan murād

mısraını söyleyen Fatih aynı şiirin sonunda da şiir ve inşadan maksadın «vaṣf - ı dilber» olduğunu açıkça terennüm eder:

ʿAvnī dilber vaṣfıdur çün şiʿr ü inşādan murād.

Bu yüzden ve bu uğurda kendisini küçümsemekte hiç bir beis görmez. Sevgilinin huzuruna bir dilenci olarak kabulünü gönülden arzulamakta ve bunu cihan padişahlığına bile değişmemektedir:

Her zamān ʿāşiḳlara varmaḳ der - i cānāna güc
ʿArż - ı ḥāl itmek gedālar ḥażret - i sulṭāna güc

*

Benüm sen şāh - i meh - rūya ḳul olmaḳ iledür faḫrüm
Gedā - yi dilber olmaḳ yek cihānuñ pādişāsından.

Bu eşi bulunmaz sevgili: kaşluk güneşi yüzlü bir ay, kölesi bile cihan sultanı olan ve yanaklarının güneşi felek güneşine nur şaçan bir şahtır:

Bir şāha ḳul oldum ki cihān aña gedādur
Bir māha ṭutuldum ki yüzi şems - i żuḥādur

*

Bir şāha ḳulam kim ḳulu sulṭān - i cihāndur
Mihr - i ruḫı şems - i felefeke nūr-feşāndur

Bu sebepledir ki «aşk yolunda toprak olmaktan da korkusu» yoktur:

Tarīḳ - ı ʿişḳda ḫāk olmadan baña ne bāk

Hem öylesine ki «gönlü ah bile etmekten sakınıyor»:

Şöyle ḫāk oldum ki ah etmege ḫavf eyler göñül

Zaten sevgiliye kavuşmanın başka yolu, çaresi mi var?

Visāl - i yār dilerseñ fenā'ī ol ʿAvnī.

---

[1] *İstanbul kütüphanelerinde Fatih'in husust kütüphanesine ve Fatih çağı müelliflerine ait eserler,* 7, 16 v. b. s.

Bu visal can bahasına değer:

Senüñ vaşlüñ metā'ı cān degermiş

Bununla beraber vuslat şart değildir. Âşık cefaya, cevre razıdır. Şu kayıtla ki unutulmasın, hatırlansın:

Dimezem vuşlet ümidile beni şād eylegil
Rāżıyam cevr ü cefā kılmağ içün yād eylegil

Hatta aşk hastasına «ecel şerbeti», «derman» yerine bile geçer:

Ḫasta-i 'ışka ecel şerbeti dermāna geçer.

Ülkelerin sultanı olan Fatih, şair Avnî mahlâsı altında dünya üzüntülerinden uzaklaşmak istediği vakit, bir aşk padişahı oluveriyor ve meyhane hisarına sığınıyor:

Leşker-i ğam şāh-ı 'işka nice bulsun dest-res
'Avniyā meyḫāne gibi bir ḥışārum varken

«İlâhî şevkın hakikatleri ve marifetleri ile dolu bulunan ârifin iç âlemini temsil eden» bu ihtirastan uzak köşede zamanın elemlerini ancak aşk şarabının arkadaşlığı unutturabilir:

Melāl-i devri göñülden refīk-i mey gideŗir

Dünya bir «dārü 'l-ḥādişe» dir. Bu hadiseler, dağdağalar diyarında, meyhaneden daha emin bir yer olmadığına göre, çeşitli nefsanî raşeler, beşerî ihtirasların hücumu karşısında en iyi sığınak ancak orası olabilir:

Bu dārü 'l-ḥādişe içre nice gün durmağ olursa
Hemen yegdür ki 'Avnī idesün meyḫāneyi me'men

Orda mürşid-i kâmil olan «pîr-i muğan» ın sunduğu aşk şarabı ile arınacak, öylesine ki ne keder, ne zevk ile ilişiği olmayan ruhanî bir iklimde, inziva içinde, sâlik olgunlaşacaktır:

Ey pīr-i deyr ehl-i ḫarābātı maḫrem it
Keşf eyle bāde sırrını terk it behāneyi

*

Meşreb-i āyīnesi olsa mükedder zevkden
'Avniyā itmez müride fā'ide irşādlar

Bundan dolayıdır ki o da bu atmosferden habersiz yaşayan zahide, ham sofuya çatmakta tereddüt göstermez:

Yüzüñe 'āşık olan münkesir imiş dostum
Zāhidüñ göñlünde yokdur nūr-i imān v rsa

*

Ne denlü zühd-i riyā ḥāletini göstersen
Taṣavvur eyleme ṣūfī ki eyleyem taṣdīḳ

Zahit için gaye-i hayal olan cennet, mutasavvıfın nazarında mevkiini «cemāl-i ilāhī» ye bırakmıştır. Bu tecelli çoğu zaman âşıkın kalbinde tezahür eyler. Nazargâh-ı ilâhî orasıdır:

Mir'āt-i dil cemāline āyīne-dārdur

Bütün bunlara rağmen Fatih'e tam manası ile mutasavvıf şairdir demek de istenmemelidir. Onun tasavvufu iyi anlamış, zaman zaman fikren benimsemiş olduğunu belirtmekle yetinmek daha doğrudur.

2. Fatih'in şiirlerinde felsefî görüş, çağdaşlarında olduğu gibi, islâmî esaslara dayanmaktadır. Tasavvuftan ayrılıp yaşanan hayata, serbest sayılabilecek düşünce ufuklarına doğru açıldığı vakitlerde de, yine tasavvuf ve İslâmiyetin şeriat akideleri, iki kanat gibi, uçuşunu sağlar. Ancak hareket istikametini ekseriya kendisi tayin ediyor gibidir.

Bu zamanlarda o, hayata bakınca, sonunun ölümlülüğünden ürperir. Madem ki hayat fanidir, ecel bütün çekişmeleri ortadan silip süpürecektir. O halde bu kuru kavgalardan ne fayda var?

Çün ecel ṣulḥ itdürür āḫir nizā'ı ḳaldurur
Pes nedür dünyā içün bu ḳurı ġavġādan murād

Dünyada rahat yüzü görülmez. «Dünya gülünde huzur ve rahat kokusu bile yok; hemen başağrıları başlar»:

Gül-i dünyāda yoḳdur būy-i rāḥat
Hemen 'Avnī irişür derd-i serler

Ama buna rağmen hayatı sevmek, yaşamak lâzımdır. Kendi kendisiyle — bütün bu telâkkilerin altında gizlenen — bir iç mücadelesinde bulunduğunu sezmemek müşküldür. Kıtalara hâkim olmak kudret ve iradesini taşıyan bir ruhun, inaktif, tamamiyle derviş meşrep, deryadil olması nasıl mümkün olur? O içindeki fırtınaları, arzuları büsbütün yok etmeğe nasıl muvaffak olabilir? Günlük yaşamanın kendine has zevk, safa ve saadetini tamamiyle söndürmek elde değildir ki.

İşte arasıra bu — ucu nadiren epikürcülüğe kadar uzanır gözüken — rahat, arzulu, eğlenceli, zevkli yaşamak şevkını da Fatih'in gazellerinde bulmaktayız:

Bahār oldı vü güller açıldı ey sāḳī
Ḳadeḥ getür ki bu faṣl eyler iḳtiżā-yi şarāb

*

Sâḳiyā mey vir ki bir gün lāle-zār elden gider
Çün irür faṣl-ı ḫazān bāġ u bahār elden gider

Baharın ılık ve çiçekli günlerinde bu şarap içme arzusu daha da gelişir; onun yanı başında şu fani dünyanın dilberlerine de bağlanmak, o gümüş tenlileri de bir gece olsun soyup sarmalamak yer alır:

Yarım ağız kime bendem dise ol şāh-i cemāl
Ṣanasıñ anı bütün ʿāleme sulṭān eyler

*

Geydürür cānına ẕevḳ ile ṣafā ḫullelerüñ
Her kim ol sīm-teni bir gice ʿuryān eyler;

Nihayet, her insan gibi, şair padişah da bir çok günahlar işlemiştir. Cenab-ı Hak rahmandır, ondan ümidi kesilmez. Bize İstanbul'u bağışlayan Ebū 'l-fetḥ ve 'l-meġāzī'yi de affeder:

Her ne deñlü cürmüñe ḥadd ü nihāyet yoḳsa
ʿAvniya ḳaṭʿ eyleme sen ʿavn-i Raḥmāndan ümīd

Şu son mısradaki «ʿavn» ve «ʿAvnī» arasındaki münasebet, Fatih'in tasavvufî ve felsefî fikirlerini tamamlarken, bir kaç söz daha söylememize vesile olacaktır:

Fatih, öyle seziliyor ki, ʿAvnī (عونى) mahlâsını bir tesadüf eseri olarak seçmiş olmaktan uzaktır. O Mehmed b. Süleyman'ın Fuzulî (فضولى) mahlâsını seçerken yaptığı tarzda düşünüp taşınmış,[1] kendisine en uygun düşeni bulmak istemiş olacaktır. Gazellerindeki makta beyitlerinin umumî havası ve tarihlerde tafsilâtına rastlanılan kahraman asker ve diplomat şahsiyetinin hususiyetleri de bunu teyit edecek durumdadır.

Lûgatler, aynin fethi ve vavın sükûnu ile, zahîr ve mededkâr manasına gelen *ʿavn* (عون) kelimesinin[2] *ʿavnî* : (عون) şeklinin ʿgigantesque, colossal'[3] anlamında olduğuna da işaret ederler ki burada da Fatih'in ruh ve felsefesinin bir tezahürü aranabilir. O bu mahlâsı

1 Karahan, *Fuzulî*, 72 v. dd.

2 *Kāmūs* (trc. Asım). III, İstanbul 1272, 674. s; Murtaza el-Huseynî, *Tācü 'l-ʿarūs*, IX, Kahire 1187, 285. s.; J. B. Belot, *Vocabulaire arabe-français*, Beyrouth, 1893, 536. s; Cemālü'd-Dīn Muḥammed, *Lisānü 'l-ʿarab*, VII. cüz. Bulak 1303, 172. s.; *Siḥāḥü 'l-Cevherî* (trc. Mehmed Vânî), II, İstanbul 1141, 5. 5. s,

3 R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, II, Leyde 1861, 191. s.

ile de hem Allahtan daima yardım ve müzaheret beklemiş,[1] hem de muhteşem, kudretli bir insan olmak azm ve iradesini, şahsiyetinde olduğu gibi, şiirlerinde de temessül ettirmek istemiştir. Eğer şiirleri bunu kâfi derecede aksettirememiş ise, bunun sebebi: Fatih'in bir taraftan Türk milletine yaptığı unutulmaz hizmetler arasında sanata şahsan istediği kadar zaman ayıramayışında, diğer taraftan da klâsik edebiyatımızın bu hususiyetleri, bu beşerî duyguları istenildiği ve duyulduğu şekilde göstermeğe pek de imkân vermeyişinde aranmalıdır.

---

[1] *Hadīkatü 'l-Cevāmi*ᶜ'in «mahlasları olan ᶜAvnī lafzına ışrāben ᶜAvn-i Hakk مروج dahi tārīh vākiᶜ olmışdur» kaydı da dikkate değer (3. s.)

1

Kesmezem ağyār cevri ile cānāndan ümīd
Kim kesilmez ḫavf-i şeyṭān ile īmāndan ümīd

Ağlamaḳla dürr-i vaṣla ṭālib oldum ṭañ degül
Eylese ġavvāṣ olanlar baḥr-i ʿummāndan ümīd

Āstānında nigārı görmesem yeʾs itmezem
Bu meṣel meşhūrdur kim çıḳmaduḳ cāndan ümīd

Dişleriñdür ağlamaḳla göz yaşından umduğum
Dürr-i şehvār oldı ancaḳ ebr-i nīsāndān ümīd

Her ne deñlü cürmüñe ḥadd ü nihāyet yoğsa
ʿAvniyā ḳaṭʿ eyleme sen ʿavn-i Raḥmāndan ümīd

2

Eger meyl itmese nāza güzeller
Göñül aldurmaz idi ehl-i diller

Dehānuñuñ beyānı muḫtaṣardur
Muṭavvaldur ṣacuñda Muḫtaṣarlar

Ḥarāmī ġamzeñ ü ṭarrār zülfüñ
Göñül şehrinde bilmen ne ararlar

Senüñ vaṣluñ metāʿı cān degermiş
İşidürüz görenler şöyle dirler

Dile zülfüñde ġamzeñden irişür
Gice içinde ḳorḫulu ḫaberler

Ḳalur ayaḳda zülfüñe uyanlar
Ṣaçuñ sevdā iden başdan çıḳarlar

Gül-i dünyāda yoḳdur būy-i rāḥat
Hemen ʿAvnī irüşür derd-i serler.

3

Görsek ol gonca-lebi çāk-i girībān iderüz
Gül yüzüñ yādına bülbül gibi efġān iderüz

Ḫasta dil ḳapuña varsa n'ola ṭīmār ister
Yine bu derde anuñ derdine dermān iderüz

Mihrüñ ey ḥüsn-i bedīʿ ü leb-i laʿli şīrīn
Ḳıṣṣa-i Ḥamze gibi ʿāleme destān iderüz

Ḳāmetüñ şevḳı ʿālem-veş ne ḳadar olsa ʿiyān
Dilde rāz-ı dehenüñ sırrını pinhān iderüz

ʿAvniyā gerçi ölüm dünyāda müşkil işdür
Gamze-i dilber ile biz anı āsān iderüz

4

Tañ mıdur itse göñül nāle vü efġān bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettān bu gice

Tā seḥer ḳalsa göñül ẓulmet içinde ne ʿaceb
Yanmadı ḳarşuma ol şemʿ-i şebistān bu gice.

Ne ʿaceb aġlar ise bülbül-i cān çünki gelüb
Gülüb eglenmedi ol yüzi gülistān bu gice

Sāḳiyā defʿ-i melāl itmege peymāne getür
Çün ṣıdı dilberümüz ʿahd ile peymān bu gice

Gelüb ol serv-i revān olmadı yanumca revān
Gözlerüm itdi revān yaşlar ile ḳan bu gice

Vuṣleti şemʿini çün yaḳmadı ol yār gelüb
Fürḳati nārına ʿAvnī yürü sen yan bu gice

Bu kelām ile Niẓāmī işidürse sözüñi
İlteler saña ḥased Saʿdī vü Selmān bu gice

5

Sevdüñ ol dilberi göz eslemedüñ vay göñül
Eyledüñ kendüzüñi ʿāleme rusvāy göñül
Saña cevre eylemede ḳılmaz o pervāy göñül
Cevre ṣabr eyleyemezsüñ nideyin hay göñül
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Çāk olan dest-i cefāyile girībānuñdur
İlişen ḫar-i ġam ü miḥnete dāmānuñdur
Dökülen yire belā tīġi ile ḳanuñdur
Her dem aġıza gelen miḥnet ile cānuñdur
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Tāli'üñ yüzi gülüb olmadı ḫandān nideyin
Yüregüñ derdine bulınmadı dermān nideyin
Ḳaṣduna yār çekerek ḫançer-i bürrān nideyin
Virisersüñ bu ġam ü miḥnet ile cān nideyin
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

'Işḳ-i dildār ile nice idesün nāle vü zār
Eyledüñ ṣabr ü ḳarārı bu havālarda niṣār
Zülfi sevdası ider 'ālemi çün başuña dar
Fāyide ne ṭutalum eyleyesüñ terk-i diyār
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Vaṣl-i dilberle naṣīb olmadı dil-şād olmaḳ
Dest-i cevr ile yıḳılan dilüñ ābād olmaḳ
Dām-ı ġamdan dil ü cān bülbülü āzād olmaḳ
Niçeye dek işüñ efġān ile feryād olmaḳ
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Çünki dildār niyāzuñ görüben nāz eyler
Nāleni işidicek şīveye āġāz eyler
Bezm-i ġamde ḳadüñi çeng yüzüñ sāz eyler
Nālişüñ perdesini Zühreye dem-sāz eyler
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül

Bilmedüm derd-i dilüñ ölmek imiş dermānı
Öleyin derd ile tek görmeyeyin hicrānı
Miḥnet ü derd ü ġame olmaġiçün erzānī
'Avnī ya sencileyin miḥnet ü ġam-keş ḳanı
Göñül eyvay göñül vay göñül eyvay göñül.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
c. VI (1954)'dan ayrı basım.